

alakulásáról) belső strukturális változásai mégis igen szemléletesen utalnak a régió egyre jobban elmélyülő, abszolút és relatív gazdasági súlyvesztésére.

1. táblázat

A nemzeti jövedelem relatív strukturális változása 1991–2002 között (/fő,év)

Térség	1991		2002		Index 1991 = 100
	Nemzeti jövedelem	Index SzK=100	Nemzeti jövedelem	Index SzK=100	
Szabadka község	3 504,1	158,0	1 522,0	120,3	43,4
Észak-bácskai körzet	3 343,1	150,7	1 470,1	116,2	44,0
Vajdaság AT	3 182,6	143,5	1 487,0	117,5	46,7
Szerb Köztársaság	2 218,2	100,0	1 265,1	100,0	57,0

Megjegyzés: Az 1991. évi kimutatást Rigómezővel (Kosovo-Metohija AT) kiegészítve a változás még szembeütőbbé válik (Szabadka–Szerbia 171,0, Vajdaság–Szerbia 155,0 stb.)

Közvetve a régió gazdaságának további fokozatos leépülésére utal a lakosság foglalkoztatottsági mutatóinak romlása is. A folyamatot alább igen szemléletesen illusztrálja a tartományi és a szabadkai foglalkoztatottsági adatok 1992–2004. évi időszaka.

2. táblázat

Vajdasági és Szabadka községi foglalkoztatottsági mutatók

Év	Foglalkoztatottak száma		Foglalkoztatottság %	
	Vajdaság	Szabadka	Vajdaság	Szabadka
2004	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
2003	482 241	40 581	52,83	59,59
2002	493 898	40 315	54,11	59,20
2001	505 221	40 285	57,96	60,41
2000	513 482	40 134	58,91	60,19
1999	521 854	40 634	59,87	60,94
1998	538 156	42 558	61,74	63,82
1997	548 412	48 252	62,91	72,36
1996	558 651	48 586	64,09	72,86
1995	565 457	48 044	64,87	72,05
1994	572 261	48 034	65,65	72,03
1993	583 682	49 675	66,96	74,50
1992	598 620	50 904	68,67	76,34

Az elszenvedett gazdasági nehézségek és súlyvesztés ellenére Szabadka (és feltehetően a régió) gazdasága az 1995–2004 közötti évtizedben reálisan kb. évi 6%-os viszonylag stabil, átlagos – az 1994-évi állandó ár/érték-viszonyokra átszámított – GDP-növekedést produkált. És mindezt egy olyan továbbmélyülő gazdasági kríziskörnyezetben, amely 2004-ben még nem tudta elérni

az 1989-as év (a háború előtti utolsó békeév) gazdasági teljesítményének 50%-át sem!

A tudatosan folytatott sok évtizedes restriktív gazdaságpolitika és az örökölt szerkezeti hiányosságok ellenére is, mindenekelett a lakosság magasabb képezési szintje, munkakultúrája és mobilitása eredményeként, Vajdaság és azon belül a régió – noha az elmúlt időszakban igen sokat veszített viszonylagos magasabb gazdasági súlyából és hatékonyságából – jelenleg is az ország legfejlettebb részének számít. Sajnos, a közelmúltban kidolgozott szerbiai terület- és gazdaságfejlesztési koncepció e tekintetben mit sem változott, mert bár elismeri, és számba veszi Vajdaság, mindenekelett pedig az Újvidék–Szabadka–Becs-kerek háromszög elsőrendű iparfejlesztési potenciáljait, a régiót iparfejlesztési szempontból nem tekinti kiemelt (*húzó*) területnek.

A társadalmi össztermék belső szerkezeti megoszlása a régióban, és Vajdaság területén is viszonylag stabil; és ugyan statisztikailag csupán alig kimutatható, igen lassú, de egyértelmű pozitív elmozdulást mutat a szolgáltatási szféra növekedése és a mezőgazdaság részarányának csökkenése irányába (mindenekelett a feldolgozóipar súlyos krízishelyzete miatt) – mégis elavultnak, sőt archaikusnak tekinthető.

3. táblázat A gazdaság szerkezeti változásai az 1991–2002 közti időszakban (a három alapszektor teljesítményének %-os megoszlása)

Térség	Mezőgazdaság		Ipar		Szolgáltatások		Összesen 1991 és 2002
	1991	2002	1991	2002	1991	2002	
Szabadka község	18,4	15,9	51,9	45,9	29,7	38,2	100,0
Vajdaság AT	27,2	25,5	37,3	46,1	35,5	28,4	100,0
Szerb Köztársaság	18,7	21,3	45,3	41,9	36,0	36,8	100,0

Megjegyzés: A foglalkoztatottak ágazonkénti megoszlása 2004-ben Magyarországon: 5,8/31,9/62,3%, az EU-15 országokban 4,0/24,6/71,4%, az EU-25 országokban pedig 5,2/25,5/69,3% volt!

4. táblázat

Vajdaság és Szabadka község 2003. évi társadalmi össztermékének statisztikailag követett belső szerkezeti megoszlása

Ágazati megoszlás	Szabadka	Vajdaság
Feldolgozóipar	37,8%	38,9%
Nagy- és kiskereskedelem, szolgáltató kisipar	24,1%	16,0%
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet és vízgazdaság	12,1%	19,8%
Közlekedés, raktározás és távközlés	10,5%	7,5%
Építőipar	5,5%	5,1%
Villamos energia-, földgáz- és vízszolgáltatás	5,4%	5,1%
Ingatlanforgalom és -bérlet	2,2%	2,7%
Szállodai és éttermi ellátás	1,9%	1,4%
Egészségügy és szociális ellátás	0,4%	0,2%
Halászat	0,2%	0,1%

Egyéb kommunális és szociális szolgáltatások	0,1%	0,2%
Bányászat	0,0%	3,1%
Összesen	100,0%	100,0%

Mivel az elmúlt kb. 15 év folyamán gyakorlatilag összeomlott az ország gazdaságában korábban uralkodó nagyvállalati struktúra, azok részegységeiből teljesen új kezdeményezéssel a régió területén is egy alapjaiban megváltozott, messzemenően dinamikusabb és rugalmasabb kis- és középvállalati dominanciájú gazdasági szerkezet épült ki, amely fokozatosan átvette a foglalkoztatottság és a jövedelemtermelés terheinek meghatározó részét.

5. táblázat

A Szabadka község területén működő vállalatípusok szerkezeti megoszlása

Vállalatípusok	Bejegyzett cégek		Foglalkoztatottak		Össztermék	
	szám	%	szám	%	m /év	%
Kisvállalatok	2 293	97,0	10 053	41,0	55,68	39,9
Középvállalatok	51	2,2	6 013	24,5	33,45	24,0
Nagyvállalatok	21	0,9	8 448	34,5	50,42	36,1
Összesen	2 365	100,0	24 514	100,0	139,55	100,0

A régió gazdasági teljesítményének korábban gerincét képező feldolgozóipar – a saját/lokális nyersanyag- és energiaforrások hiánya/szűkossége ellenére – hagyományosan erősen diverzifikált, több lábon álló volt és maradt. Ezért is tudta súlyosabb megrázkódtatások nélkül elviselni villamossági gépipari és vegyipari nagyvállalatai sorozatos tranzíciós összeomlását, hiszen a kríziskörnyezetben is változatlanul fennálló lakossági igények kielégítése (élelmiszer- és könnyűipar, szolgáltatások, ill. az időszakosan igen jelentős teret nyerő árnyékgazdaság is) és a kis- és középvállalati struktúra viszonylag gyors kiépülése bizonyos mértékben amortizálta, sőt ellensúlyozta is annak terheit.

A gazdaságszerkezet ilyen nagymértékű átrendeződése folytán azonban a korábban folyamatosan nettó exportőr észak-vajdasági régió gazdasága (a villamossági gépipari nagyvállalatok valósították meg az export közel 90%-át!) a köztársasági kormány igen merev árfolyam-politikája miatt is, egyre romló tendenciát mutatva, import terheit az utóbbi években mindössze 30-40%-ig tudja saját exporttal lefedni.

Ugyanakkor a régió súlyos krízisgondokkal küzdő gazdasága még az igen szűkös beruházási eszközök elosztásánál is hátrányos helyzetbe került. A 2003-as évben pl. Vajdaságban megvalósított beruházások összege a kimutatott társadalmi össztermék alig 10,4%-át tette ki. Ez Szabadka község esetében (sajnos ilyen adatok a regionális szintű megosztásról nincsenek) mindössze 6,6% volt. Meg kell ugyan jegyezni, hogy a közelmúltban a szerbiai kormány vezető tisztségviselői a 2006 tavaszán közzétett legújabb, s a várható privatizációs bevételekre támaszkodó, kétéves, kb. 2 milliárd összegű infrastruktúra-, egészségügyi és vállalkozás-fejlesztéseket támogató Nemzeti Beruházási Terv keretében viszonylag jelentős (összesen 27,5 millió) beruházási támogatást helyeztek kilátásba az észak-vajdasági régió 10 községének erőteljesebb gazdasági fejlesztésére. Ez azonban csupán igen intenzív és tökeerős külső támogatással együtt lehet

eredményes, hiszen csak a legszükségesebb és már halaszthatatlanná vált regionális infrastrukturális fejlesztések tőkeigénye is messze meghaladja az NBT reálisan elérhető forrásait.

1.3. Privatizáció és vagyon-visszaszármasztás

Jelenleg a reálisan működő szerbiai gazdaság kb. 75%-át privatizálták, tehát a tranzíció most kerül végső szakaszába. A nagy közvállalatok (posta, távközlés, kőolajipar, villanygazdaság, vasút, légi közlekedés), valamint a kommunális, közszolgálati tevékenységek privatizációja azonban még csak most kezdődik. A közvállalati szektor küszöbön álló privatizációját a szakértők *időzített bombának* tekintik, óriási adósságállományuk és munkaerő-feleslegeik ugyanis súlyos szociális terheket rónak majd a privatizációjukat felvállaló kormányzatra. Az államnak át kell majd vállalnia a felhalmozódott adósságállomány túlnyomó részét, a privatizációt pedig igen előnyös feltételekkel, sőt számos esetben csődeljárás keretében kell majd lefolytatni. Így aztán tovább fog romlani az ország egyébként is igen alacsony foglalkoztatottsági szintje, ami közvetve újabb szociális feszültségekhez vezethet. Megoldatlan az 1945 után elkobzott, államosított vagyonok visszaszármasztása vagy méltányos kártalanítása is. Teljességgel nyitott kérdés a természeti és ásványi kincsek kitermelésével foglalkozó vállalatok privatizáció utáni koncessziós vagy bérletfizetési kötelezettségeinek szabályozásrendszere is. Az 1945. március 9-e után nacionalizált (és a 2003-ban elfogadott törvény szerint két lépésben denacionalizációra kerülő) vagyon értékét 60–150 milliárd dollárra becsülik, de emellett a szerbiai állami költségvetést terheli még a kb. 12 milliárd dollárnyi közadósság is! A fentiek mindenképpen arra utalnak, hogy a szerbiai tulajdonváltási folyamat korántsem tekinthető lezártnak, és abban az észak-vajdasági régió, de mindenekelőtt a hátrányos helyzetű vajdasági magyar közösség számára még jelentős kibontakozási lehetőségek, de igen riasztó veszélyek is rejlenek.

A Szerbiában folyamatban lévő – 2003-ban még 1,4 milliárd dollárszintű, ám fokozatosan csökkenő tendenciát mutató, de átlagosan még mindig évi kb. 1,0 milliárd dollárra becsült összbevételű – privatizáció kedvezményezettje egyértelműen a szerbiai politikai és hatalmi elit klientúrája, és ez, sajnos, igen hatékony eszköze lesz a régió kisebbségi közösségei – és azokon belül a vajdasági magyarság – további gazdasági súlyvesztésének és peremre szorulásának. Ezért mindent meg kell tenni a vajdasági és a régió magyar közössége és vállalkozói rétege még rendelkezésre álló erőforrásai összefogásának, a privatizációs folyamatba tőkeerős és motivált magyarországi és külföldi befektetők bevonásának, valamint anyaországi, uniós és nemzetközi kormányzati és alapítványi támogatások mozgósításának érdekében.

1.4. (Világ)gazdasági környezet

Nem lehet vitás, hogy Szerbia gazdasága számára az egyetlen túlélési esélyt az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás jelenti. Annak ellenére azonban, hogy ez az alternatíva nélküliség már évekkel ezelőtt tudatosodott az ország csúcsvezetésében, úgy tűnik, hogy a szerbiai általános politikai közhan-

gulat ehhez szükséges átformálása még évekig is eltarthat. Másrészt a csatlakozás merev gazdaságpolitikai és kisebbségi, valamint emberjogi feltételei miatt sem várható, hogy Szerbia EU-tagsága 2012 előtt létrejöjjön.

Az EU továbbra is vezető gazdasági világhatalom (most 380 millió, de a 10 új tagország felvételével 450 millióra növekvő lakossággal és jelenleg 23 000 egy főre jutó átlagjövedelemmel), gazdaságának lendülete azonban elmarad közvetlen vetélytársai mögött, hiszen termelékenysége csökkenő tendenciát mutat, de akadozik a növekedés másik három motorja is: a beruházások, a foglalkoztatás és a fogyasztás is. És igen valószínűtlenek az esélyei a lemaradás gyors behozására, hiszen elmarad a kutatásra/fejlesztésre fordított eszközök tekintetében is. Közismert tény az is, hogy a világ gazdasági központja mindinkább a Csendes-óceán partjára tevődik át.

Az ország teljes jogú EU-integrációjának megvalósulásáig (a belső autonómiák és regionalizáció mellett) a régió és azon belül a vajdasági magyar közösség számára elsődrendű politikai és gazdasági jelentőségű a határokon átívelő, több szomszédos ország területrészeire kiterjedő nagyrégiók (pl. a Duna–Körös–Maros–Tisza, és a Duna–Tisza–Dráva–Száva EU-régiók), ill. a Kárpát-medence és Kelet-Közép-Európa valamennyi országára kiterjedő nagytárségi kooperációk kérdése. Ezek a nemzetközivé bővülő kapcsolatrendszerek regionális léptékű gazdasági előnyeiken túl, igen jótékony szerepet játszhatnak az érintkező kistérségek társadalmi, gazdasági potenciáljainak mozgósításában és az ott élő népesség életkörülményeinek javításában, megkönnyítve ugyanakkor a kisebbségi közösségek és anyanemzeteik közötti intenzív kommunikációt is.

Megállapítható, hogy jelenleg a vajdasági magyarság élettéré és gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe, és szinte még nyomai sem lelhetők fel e gazdasági tevékenység bármilyen szintű horizontális vagy vertikális típusú regionális önszerveződésének. Ilyen eltérő körülmények között – még egy jól működő stabil gazdasági környezetet feltételezve is – szinte lehetetlen a teljes vajdasági magyarság számára egyetlen egységes gazdaságpolitikai nemzetstratégiát és viselkedési modellt megfogalmazni. Helyette a jelen programkoncepció is mindössze a fent körülhatárolt élettér (földrajzi, politikai régió) általános komparatív előnyeinek és hátrányainak teljességigény nélküli számbavételére szorítkozik csupán. Egy, a vajdasági magyarság egészének érdekeit megfogalmazó, a mindenkori regionális erőforrásokra és komparatív előnyökre támaszkodó és a különböző populációtípusok specifikus körülményeit messzemenően figyelembevevő, de ugyanakkor a gazdasági környezet irányadó korlátozó feltételrendszerét is érvényesítő, többváltozatú ösztönző gazdaságfejlesztési stratégiai forgatókönyv-rendszer kialakítása és megfogalmazása a jelen tanulmány kereteiben sajnos nem lehetséges.

1.5. Gazdaságfejlesztési programkoncepció

Alapvető programcélok

A vizsgált – kifejezetten multietnikus szerkezetű, de potenciáljai és gazdasági szerkezete tekintetében mindenképpen egységesnek tekinthető – észak-

vajdasági régióra vonatkoztatott, működőképes és célravezető regionális gazdasági program megfogalmazásakor két alapvető elvi érdeket és korlátozó tényezőt is figyelembe kell venni:

- a hátrányos gazdasági, politikai megkülönböztetést szenvedő régió teljes többségi és – mind a tömbben, mind pedig a szigetben, szórványban élő – kisebbségi közösségének érdekvédelmét kell felvállalnia, ugyanakkor azonban
- olyan megoldásokat kell benne felkutatni, megfogalmazni és alkalmazni, hogy az eredményes érdekvédelem ne korlátozza a piacgazdaság általánosan elfogadott (kötetlen) versenyszabályait, és ne képviseljen elfogadhatatlan, etnikailag (vagy egyéb módon) megkülönböztető elvárásokat vagy megkötéseket.

Ez a két, elvben egymással ellentétes alapszempont sajnos igen nehezen, sőt teljes egészében nem is békíthető össze. Csupán a következő alapvető gazdaságpolitikai elvek és célok szolgálhatják eredményesen mindkét elvárást:

- A régió alapvető politikai és gazdasági célja, valamint érdeke is a területi autonómiák minden lehetséges formájának maximális támogatása kell, hogy legyen! A központi politikai, gazdasági hatalom gyors és hatékony lebontása és a tartományi, regionális autonómiák és a területi önkormányzatok erősítése az egyetlen lehetőség és járható út a még tömbben élő, az önkormányzati területeken abszolút vagy relatív többséget képező, vagy akár csak megkerülhetetlen számosságú (szigetben vagy szórványban élő) kisebbségi közösség eredményes, hatékony szelektív gazdasági támogatására. Az autonóm önkormányzati területek és régiók kiemelt saját erős és külső (állami fejlesztési alapok, anyaországi, európai uniós, alapítványi) forrásokra támaszkodó fejlesztése és támogatása kiváló lehetőség a tömbben élő kisebbségi közösségek gazdasági esélyeinek viszonylagosan szelektív javítására, azonban a szigetben, szórványban élők esetében sajnos már nem igazán lehet ilyen eredményesen működtethető opciót megfogalmazni.
- A régióban élő kisebbségi közösségek hátrányos helyzetének általános enyhítésére vagy jobb esetben felszámolására csupán egyetlen célravezető, etnikailag szelektív támogatási lehetőség fogalmazható meg: a teljes (magyar és nem magyar) kisebbségi populációra kiterjedő intenzív, hatékony képesítési, szakképesítési rendszer kiállítása és működtetése! Ez kell, hogy legyen a régió másik sarkalatos gazdasági és politikai célkitűzése, hiszen itt nem védekezési és mások (a többségi közösség és más régiók) ellen irányuló, azokkal szemben álló konvencionális viselkedésformákat kell továbbbővíteni, hanem a közösség saját rejtett erőforrásainak hatékony, sőt kifejezetten extenzív feltárását kell felvállalni.

1.5.1. Az optimális gazdaság-fejlesztési modell

Az észak-vajdasági régió számára – erőforrásai, földrajzi fekvése, gazdaságpolitikai helyzete és etnikai struktúrája közös nevezőjeként – csupán egyetlen valóban célravezető gazdaságfejlesztési elképzelés fogalmazható meg: a fenntartható gazdasági modell víziója. A fenntarthatóság lényegét elvben három alapfeltétel együttes, optimális kielégítése képezi, ezek: a gazdasági életképesség, a környezeti megfelelés és a társadalmi elfogadottság. A továbbiak-

ban bemutatott – az észak-vajdasági régió szempontjából optimálisnak tekinthető – gazdasági, fejlesztési koncepció teljességgel a fenntartható gazdasági modell mentén került megfogalmazásra

Erőforrásait, meglévő és örökölt gazdasági struktúráját, szűkebb és tágabb értelemben vett gazdaságpolitikai környezetét és a jövőben várható lokális valamint globális társadalmi fejlődés lehetőségeit és korlátait figyelembe véve – a régió közép- és hosszú távon fenntartható gazdasági fejlesztésének kulcs-területei:

- a tradicionális, de alapjaiban újrafogalmazott mezőgazdaság és élelmiszeripari komplexum;
- a hagyományosan diverzifikált, de mindenekelőtt a rugalmas kis- és középvállalati struktúrára támaszkodó feldolgozó, villamossági, gép-, vegyi- és könnyűipar;
- a régió makro- és mikrolokációját, közlekedési és szolgáltatói infrastruktúráját valorizáló makro- és interregionális áruforgalmi és logisztikai tevékenység;
- a régió specifikus erőforrásaira, sajátosságaira és hagyományaira építő, regionális jelentőségű, tartalmilag megújított idegenforgalmi, turisztikai és vendéglátó-ipari szolgáltató szféra.

2. Az ipar

A mindinkább erősödő globalizációs folyamatok hatására, az előttünk álló időszakban mindenekelőtt éppen a régió gyáripára áll mélyreható struktúraváltás előtt. Kapacitásainak jelentős része (a múltból örökölt szocialista nagyvállalati struktúra) már jelenleg is működésképtelen, és többé nem is lesz talpra állítható; privatizációja is csupán részegységekre bontva lesz majd lehetséges. A helyébe lépő és már kiépülőben lévő, életképesebb és rugalmasabb kis- és középvállalati rendszer az előttünk álló átmeneti időszakban, meghatározó mértékben át is veszi az áruterelés és a foglalkoztatás terheit. A régió legnevesebb iparvállalatai el fognak tűnni a piacról, vagy külföldi nagyvállalatok beszállítóivá épülnek le, helyettük a nagy multinacionális cégek *zöldmezős* részegység gyárai lesznek a meghatározó jelentőségű ipari kapacitások. Vélhető, hogy a Szerbiában várhatóan már a közeljövőben végbemenő globalizációs és privatizációs folyamatok és iparfejlesztési intézkedések összességükben pozitív hatással lesznek a régió – és azon belül a magyar kisebbségi közösség – gazdasági felemelkedésére is.

Erre vonatkozó átfogó felmérések ugyan nem készültek, a rendelkezésünkre álló információk alapján azonban egyértelműsíthető, hogy a vajdasági magyarság (de a régió többi kisebbségi közössége is) talán legfájóbb súlyvesztését épp a gyáripari tevékenység területén szenvedte el. Korábbi viszonylag előnyös pozíciója a különleges képességeket és képesítést igénylő munkakörökben, a kutatásfejlesztés, pénzügyek és marketing, de főleg a közép- és csúcsmenedzsment területén – szinte észrevétlenül – drámai mértékben elsorvadt az elmúlt két évtized során. A régió gazdaságfejlesztési politikáján keresztül és a privatizációs és tőkeberuházási folyamatok aktív részeseként is, biztosítania kell kisebbségi közösségei számára a számosságukkal és politikai és gazdasági súlyukkal arányos térnyerést ezen a területen is. Rá kell azonban mutatni arra is,

hogy ennek elengedhetetlen előfeltétele a munkaerőpiacra belépő kisebbségi (és azon belül a magyar) munkavállalók mindenkori magasabb szakmai képzettségi szintje és folyamatos továbbképzési készsége.

A lokális mezőgazdasági termelésre épülő élelmiszeripart kivéve, a régió feldolgozóipara mindvégig a rendelkezésre álló szegényes, vagy akár éppen szűkös természeti adottságoktól és erőforrásoktól függetlenül, spontán módon alakult ki és fejlődött, ezért sohasem a lokális felvevőpiacok keresletére támaszkodott. Elsőrendű célja volt éppen a környezetében a korszerűsödő mezőgazdaságban és élelmiszeriparban már nem foglalkoztatható, egyre számosabb képzetesebb, fegyelmezettebb, rugalmasabb, de ugyanakkor viszonylag olcsó munkaerő ipari termékek és szolgáltatások formájában történő exportja a távolabbi és nagyobb (az egykori Osztrák-magyar Monarchia, majd a Nagy-Jugoszlávia) felvevőpiacai felé. A régió nagyvállalati szintű feldolgozóiparának további fejlődését a jövőben is változatlanul ugyanezek a piaci érdekek és törvényszerűségek fogják meghatározni, hiszen az, jelenlegi súlyos helyzetében, csupán igen jelentős volumenű, külső, működő tőkeberuházások árán lesz újra talpra állítható. A közel 70 milliós piacot jelentő Közép-Európa, ill. a 450 milliósra növekedett növekvő Európai Unió – a fokozatosan integrálódó Szerbia és (azon belül) a régió számára – kiváló kitörési lehetőséget nyújt a feldolgozóipar területén is, hiszen viszonylagos közelsége, kiváló infrastrukturális és logisztikai adottságai mellett olcsó, de képzett és elkötelezett, többnyelvű, az európai gazdasági környezetben már évtizedek óta otthonosan mozgó, dinamikus és rugalmas munkaerővel rendelkezik.

Egy ilyen kitörési opció alapfeltételei a régió területén már adóttak, annak megvalósíthatósága – ugyanúgy, mint az ország EU-csatlakozása is – a megfelelő szintű, tartós, szerbiai politikai és gazdasági stabilitás (felvállalt és megvalósított konvergencia program) kérdése csupán. A nagypolitika körülményeitől függetlenül azonban a régióon belül is tovább kell építeni a felvázolt kitörési opció lokális gazdasági, politikai feltételeit:

- fel kell számolni a még meglévő és a gazdasági életet erősen zavaró politikai és etnikai feszültségeket;
- intenzíven tovább kell építeni az extenzív gazdasági fejlődést meghatározó lokális és regionális infrastruktúra-rendszereket;
- tudatosan és hatékonyan kell működtetni a régió teljes lakosságát involváló képesítési tudásmenedzsment koncepciót;
- intenzíven tovább kell építeni a régió belső és határokon átnyúló kis- és nagyrégiós együttműködési kapcsolatrendszerét;
- hatékony marketingtevékenységet kell folytatni a régió erőforrásainak, sajátosságainak, komparatív előnyeinek és fejlesztési céljainak a lehető legszélesebb körű ismertetésére.

3. Energiagazdaság

3.1. Helyzetértékelés

A sok éve halmozódó külkereskedelmi mérleghiány mellett a korábbi jugoszláv gazdaságpolitika legsebezhetőbb pontja a mindenkori energiamérleg

jelentős mértékű (közel 40%-os) importfüggősége volt, és ez – a belső szerkezeti különbségek ellenére – a jelenlegi Szerbia tekintetében sem változott, sőt a nemrégiben elfogadott (akkor még a Szerbia–Montenegró Államközösségre vonatkozó), 2020-ig terjedő energetikai fejlesztési stratégia is egy kényszerűen tovább (57-62%-ig) emelkedő importfüggőséggel számol. A finális energiafogyasztás kialakult szerkezete (az 1990-es, utolsó statisztikai bázisévben 15,4% szilárd, 47,2% folyékony és 17,0% gáznemű fűtőanyag és 20,0% elektromos energia) hazai forrásokból egyébként sem lenne biztosítható, hiszen a feltárt energiatartalékok 84%-át a túlnyomórészt külszíni fejtésű (rossz és közepes minőségű) fiatal barnaszén (lignitek) képezik. Az elfogadott stratégiai elképzelések szerint a jövőben várhatóan tovább fog (egészen 11,0%-ig) csökkenni a (hazai kitermelésű) szilárd tüzelőanyagok fogyasztása, ill. arányosan (kb. 24%-ig) növekszik majd a (túlnyomórészt import eredetű) földgázfogyasztás.

Az ország energiaellátásának gerincét képező villamosági-energetikai rendszer, amely korábban mind erőművei, mind a távvezeték- és elosztóhálózat tekintetében, viszonylagos korszerűsége és magas kiépítettsége révén jól működött, a krízisévek során erősen leromlott. De jellemző, és gazdaság súlyos állapotára utaló jelenség az is, hogy pl. a 2004. év folyamán, Szerbia területén felhasznált összesen kb. 24TWh elektromos energia 57,6%-át a lakossági (tehát túlnyomórészt az igen alacsony energetikai hatékonyságú fűtési) energiafogyasztás képezte.

Rá kell mutatni itt arra a tényre is, hogy a szerbiai villanygazdaság energiatermelésének kb. 30-32%-át a Vaskapu és a Drina/Lim-melléki vízierőművek adják, hőerőmű-kapacitásainak meghatározó részét pedig a kolubarai, kostolaci (Drmno) és a Kosovo-Metohija-i szénmedencék tartalékaira támaszkodó nagy szénerőművek képviselik. Megalapozott szakértői vélemények szerint azonban a szűkebb Szerbia területén lévő széntartalékok kitermelésének ütemét nem lehet tovább növelni; azok változatlan kitermelési szint mellett is mindössze 30-50 évre elegendők. Közismert tény az is, hogy további, még gyorsan termelésbe vonható jelentős hidroenergetikai potenciálokkal sem rendelkezik az ország. Ugyanakkor viszont a Kosovói-medence kb. 10 milliárd tonnányi feltárt tartalékaival, és alig 2%-os kitermeltségével mindenképpen Európa utolsó nagy lignitlelőhelye, de a Metohijai-medence kb. 2,5 milliárd tonnás feltárt (és kitermelésbe még nem vont) tartalékai is igen jelentősek. Nem lehet vitás, hogy Rigómező körüli válság feloldása után igen gyorsan érvényre jut majd a két térség kényszerű energetikai egymásrautaltsága, és annak révén – legalább is középtávon – megnyugtatóan megoldódhat Szerbia energiaellátásának súlyosan nyomasztó problémája is.

Még súlyosabb probléma talán Szerbia kőolaj- és földgázigényeinek ellátása, hiszen annak biztosítása egyre növekvő importterheket ró az országra, és alternatíva nélküli, teljes függőséget jelent számára. Valamelyest javulni fog ugyan ez az áldatlan helyzet az udvarnoki (Banatski Dvor) földgáztároló tervezett megépítésével, és az Ukrajnát megkerülő déli olajvezeték üzembeállításával, de a probléma enyhítését csupán igen átfogó energiatakarékossági intézkedések bevezetésétől, és a helyi szinten rendelkezésre álló megújuló energiaforrások intenzív kitermelésétől lehet csupán remélni.

A hivatalos statisztikai kimutatások szerint Vajdaságnak, az országos átlaghoz viszonyított, energetikai önellátottsága rosszabb (mindössze kb. 30%-

os), és energiafogyasztásának szerkezete is előnytelenebb, mert a felhasznált primáris energiának mindössze 5-6%-a szilárd tüzelőanyag, 44%-a kőolajszármazék, 28%-a földgáz és 22%-a villanyáram. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az ország nyersolajtermelésének oroszlánrésze (évi kb. 1,2-1,3 millió tonna, ami az ország kőolajszármazék-fogyasztásnak közel 30%-a) Vajdaságból, mindenekelőtt az észak-vajdasági régióból származik, a vaskapui vízerőmű (évi 7,5-8 milliárd kWó) pedig az ország áramtermelésének több mint egyötödét biztosítja, Vajdaság energetika helyzete nem is tekinthető annyira kilátástalannak. Így van ez annál is inkább, mert a tartomány piacépes mezőgazdasági feleslegei a saját energiainportot mindig is könnyen fedezni tudták. Az észak-vajdasági régió energiamérlegére és energiafogyasztásának szerkezetére vonatkozó kimutatások sajnos nem állnak rendelkezésünkre, a régióra azonban nagy pontossággal alkalmazhatók a tartomány egészére vonatkozó, fent ismertetett összesítő adatok.

3.2. Megújuló energiaforrások

Vajdaság energiagazdasága (és ezen belül arányosan az észak-vajdasági régió is) rendelkezik egy igen jelentős volumenű és folyamatosan megújuló természeti erőforrással: a tartomány területén évente újratermelődő kb. 13 millió tonna biomassa jelentős része (kb. évi 8,1 millió tonna) mezőgazdasági melléktermék, és annak nagy része (kb. 4,9 millió tonna!) áll rendelkezésre (tehát káros következmények nélkül kivonható a mezőgazdasági termelési ciklusból) energetikai vagy egyéb ipari célú hasznosításra. E biomassa-mennyiség energiatartalma, a tartomány teljes kőolaj-kitermelésével azonos nagyságrendű, energiamérlegének közel 40%-át tudná fedezni - és jelentős mértékben meghaladja a tartomány mezőgazdaságának teljes saját energiaigényét. Ezért a megújuló, ún. nem konvencionális energiaforrások közül (a szél- és napenergia, geotermális és környezeti energiák, hulladékégetés, biogáz stb.) Vajdaságban - a rendkívül előnyös környezeti adottságok és gazdaságszerkezeti körülmények révén - mindenképpen a biomasszák energetikai hasznosítása tekinthető valóban jelentős és (viszonylag elfogadható gazdaságossági mutatók mellett) közvetlenül is felhasználható helyi energiaforrásnak. Jelentős körülmény az is, hogy a 70-es évek végén és a 80-as évek elején az akkori vajdasági kormány igen erőteljesen támogatta a nem konvencionális energiaforrások és technológiák kutatását, fejlesztését és széleskörű elterjesztését, minek köszönhetően jelentős, a nemzetközi tudományos szintéren is jegyzett és magasra értékelt kutatási-fejlesztési eredmények születtek, ill. számos (nagyreszt még ma is) sikeresen működő referencialétesítmény épült. Mivel gyorsan egyértelművé vált, hogy a megújuló energiaforrások kizárólag piaci alapon nem versenyképesek, a kialakított széleskörű támogatási rendszer anyagi háttérének biztosítására a kormány akkoriban (a kitermelt ásványi kincsek jövedékkelvonása és az előnyös piaci pozíciókból eredő extraprofit megadóztatása révén) jelentős eszközöket vont el az energiagazdaságtól. Sajnos a vajdasági autonómatörékvések 1990 utáni megtörése után ez a támogatási rendszer is megszűnt, és vele együtt a program is gyorsan leépült.

A megújuló energiaforrások felhasználási aránya az Európai Unióban jelenleg mindössze 6 százalék körüli, de azt az elfogadott tervcélok szerint – igen jelentős beruházási és támogatási eszközök bevetésével – egy évtizeden belül a kétszeresére kívánják növelni. A Kyotói Klímaváltozási Keretegyezmény és az Európai Unió direktívái miatt is, a közép-kelet-európai régió országai számára ugyancsak elkerülhetetlen lesz a megújuló energiaforrások hasznosításának jelentős mértékű növelése.

A világgazdaságot alapjaiban rázta meg a két nagy olajválság: amikor a nyersolajexportőrök az árakat a korábbi hordónkénti 1,8-2,1 US\$-ról drasztikusan, először (1974-ben) 11-12, majd (1980-ban) 34,5 US\$-ra emelték. Mivel az árak tovább is emelkednek, és jelenleg már meghaladják a hordónkénti 70 US\$-t, sőt egyes prognózisok már előrevetítették a viszonylag közeli 100 US\$-os árszintet is, jelentős mértékben javultak és felértékelődtek a megújuló energiaforrások gazdaságossági mutatói is. Ezért – ugyan még mindig jelentős állami szubvenciók igénybevételével – a nyugat- és közép-kelet-európai térségben igen intenzív programok indultak be a megújuló energiaforrások tömeges exploatacióba vonására. Az utóbbi évek során számos ipari méretű biogáz-, bioetanol- és biodízel-termelő üzem, sőt – a villanygazdaságot kényszerítő átvételi törvények életbeléptetése után – a közüzemi hálózatra csatlakozó és azt energiaakkumulátorként használó szélenergia- és biogáz-generátor épült, de Európa-szerte számos szoláris és geotermális energiahasznosító berendezés is működik már.

Vajdaság és azon belül az észak-vajdasági régió számára mindenképp a biomasszákra épülő megújuló energiaforrások hasznosítása jelent igen jelentős kitérési lehetőséget – hiszen az:

- lehetőség a nyomasztó energiainport-függőség fokozatos enyhítésére, ill. ugyanakkor

- lehetővé válik a jelenleg még túlnyomórészt termék-centrikus primáris mezőgazdaság számára a melléktermékek környezetkárosodás nélküli, energiacélú felhasználása, sőt

- feltételeket teremt a piacon nem eléggé versenyképes konvencionális termények (pl. gabonaféleségek) tömeges termesztése helyett – a termőföldek termőerejének egy fokozatosan növekvő részét kivonva az élelemtermelési ciklusból – a piacképesebb energiacélú termelés (bioetanol- és biodízel-alapanyagok, energianövények stb.) számára.

Ez a lehetőség a régió számára azért is jelent rendkívül előnyös gazdaság- és térségfejlesztési lehetőséget, mert a megújuló energiák alkalmazása már definíció szerint is kifejezetten diszperz jellegű, logisztikailag jól kiszolgálható nyersanyaghatárral igényel, és ezért ideálisan alkalmas a kis- és középvállalati, egyéni vállalkozói, sőt akár kiegészítő tevékenység keretében történő létesítésre és működtetésre is.

4. Mezőgazdaság – agrobiznisz

4.1. A határrégió mezőgazdaságának perspektívái

A mezőgazdaság kiemelt szerephez jut a határrégió gazdaságában. A régió elsődleges, és legjelentősebb természeti kincse a kiváló minőségű termőföld.

Marina Todorović tanulmánya¹⁾ részletesen bemutatja Szerbia határ menti községeinek mezőgazdasági tipológiáját. A gazdálkodási típusok nemzetközileg elfogadott módszertan szerint (*Methodology of the International Geographical Union's Commission for Typology of Agriculture*) és klaszterizáció alapján vannak területekre kivetítve. „A fizikai–földrajzi, társadalomgazdasági és kultúrológiai tényezők heterogenitása néhány jellegzetes mezőgazdálkodási típust hozott létre“ – állapítja meg.²⁾ A típusok differenciáltságának alapja a munkaigényesség, tőke, produktivitás, piacorientáltság és a sajátos termékek túlsúlya. Követve a szerző által bemutatott tipológiát Vajdaság északi határrészén, a következő típusokkal találkozunk:

Mmv – Vegyes (mixed) gazdálkodás; növénytermesztésből és állattenyésztésből tevődik össze, piacorientált (market) termelési tevékenységgel. Főbb jellemzői az alacsony munkaerő-befektetés, magas tőkeberuházások és magas produktivitás, főleg az egyéves növények terén. A határt érintő öt község közül három községben van jelen (Törökkanizsa, Magyarkanizsa és Zombor), és ezt a gazdálkodási módot láthatjuk Vajdaság összes, nem határövezetbe tartozó községeiben, így az általunk behatárolt határrégió további két községében is (Zenta, Ada).

Mmm – Az e fajta gazdálkodás Szerbia egész határrégiójának mindössze két községében tapasztalható, mégpedig a Szabadka és Csóka által behatárolt területeken. Jellemző a piacorientáltság (market), a vegyes gazdálkodás (mixed production) és a közepes (medium) munkaintenzitás, magas tőkeberuházás és magas termelékenység. A Szabadka környéki lösz fennsík területeiről van elsősorban szó. Jellemző rá, hogy a produktivitás magasabb az átlagnál. A mezőgazdaság mechanizációja, valamint a növényvédő szerek használata is jóval magasabb a szerbiai átlagnál, ebből kifolyólag kisebb rész jut az állattenyésztésre.

Nagy szükség van komparatív összehasonlítást végezni akár határon belül is. Vajdaság mezőgazdasági termelése piacorientált, ami nagyon fontos a jövőbeli fejlődési lehetőségeket vizsgálva. A legtöbb szerbiai község gazdálkodását megfigyelve már eleve lépéselőnyben van azokkal szemben, ahol a tradicionális, „önellátó” (self-supplyin), családi termelések folynak évről évre, s ahol annyit termelnek, amennyi éppen elegendő az önfenntartásra. Fontos az elv betartása: *Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! (think globally, act locally)*, vagyis e szerint megpróbálni a mezőgazdaság fejlődését regionális és interregionális szempontból felvázolni. Jelentős betervezni a cégek kapcsolódását, az egymás közötti jobb kooperációt és a mezőgazdaság jövőbeli fejlődéséhez szükséges harmonizációt. A határ menti kistérség települései szükségszerűen fölzárkóznak a nagyobb városokhoz, községközpontokhoz, amelyek az integrációs folyamatok és határon átnyúló együttműködések megkezdésével új piacokat hozhatnak a kistermelők számára (akár Magyarországon, Romániában vagy Bulgáriában). Az ilyen együttműködés hozzájárulhat a foglalkoztatottság akár idény jellegű növekedéséhez is. Új távlatok nyílnak továbbá az élelmiszeripari ter-

---

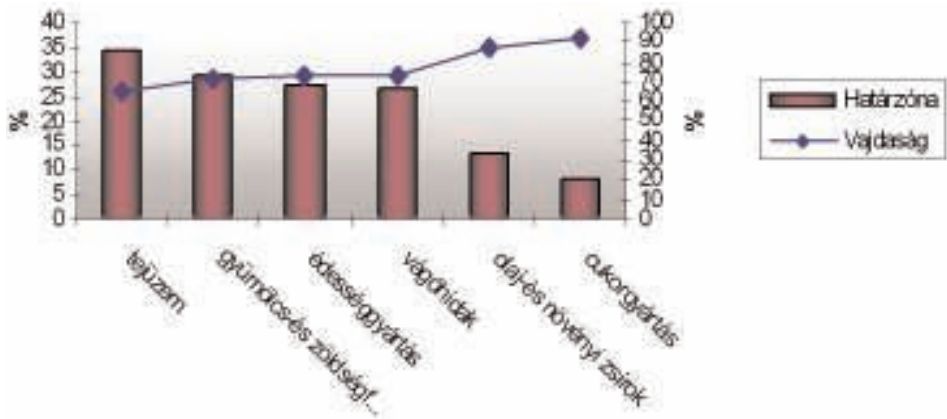
¹⁾ Marina Todorović: Agricultural transformation of border areas in Serbia and the proposal of crossborder cooperation. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 2002. 480–483. o.

²⁾ Uo., 481–482. o.

melésben és a legyártott élelmiszerek piaci értékesítésében. Az eddigi tapasztalatokra alapján azt mondhatjuk, hogy a lehetőségek legjobb és a legjövődélmezőbb perspektívát a mezőgazdasági vállalatok, szervezetek és az ipari komplexumok egyesülése jelentené Vajdaság számára (a mezőgazdasági javak megtermesztése és feldolgozása). A határzónában a mezőgazdasági termények feldolgozásának jelentősége vitathatatlan. A vajdasági kapacitások jelentős hányadát a határ régió képviseli.

1. ábra

A határzóna részaránya Vajdaság élelmiszer-feldolgozó kapacitásaiban³⁾

Az ábrát elemezve fontos kiemelni a vágóhidakat, ahol a szarvasmarhafeldolgozás 27,2%-át, a sertésfeldolgozás 26,4%-át a határzóna adja. A gyümölcs- és zöldségfeldolgozás területén a szárítási kapacitások 70,7%-át, a melegen történő feldolgozás 31,1%-át, és a hidegfeldolgozás 23,9%-át az említett régió biztosítja. A határzónára alapozó agrobiznisz jelentős nemzetközi lehetőségeket tartogat (Todorović, 2002).

A határ régió mezőgazdaságának perspektivikus fejlesztési irányvonalait a következő *három modell*⁴⁾ tartalmazza:

a) Az intenzív konvencionális termelés előnyben részesítése. Itt elsősorban azokról a termékekről van szó (gabonafélék, ipari növények, cukorrépa és napraforgó), amelyek jelentős szerepet játszanak az EU piacán. Ahogyan azt más kutatások is alátámasztják, a kompetitív előnyt a tranzíciós országok mezőgazdaságban az alacsony munkaerő- és termelési költségek képezik.

b) A hosszú időre visszatekintő hagyományokkal termesztett növények, amelyek földrajzilag egy bizonyos helyhez, mint eredeti, egyedi termékek kapcsolódnak (pl. horgosi paprika, csókai szőlő, egyházaskéri fokhagyma) külön figyelemben részesülnek.

³⁾ Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektuma. AT Végrehajtó Bizottsága, Újvidék, 2003. 30–33. o. – azon belül pedig a Vajdasági Gazdasági Kamara dokumentációja.

⁴⁾ Marina Todorović: Agricultural transformation of border areas in Serbia and the proposal of crossborder cooperation. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia; Szeged; 2002; 487–488. o.

c) A gyógy- és fűszernövények termesztési programja, mely mindeddig a hagyományos gazdálkodás árnyékába szorult; valós, nem konvencionális profitszerzési lehetőséget kínál.

Szabadka községben dominál a konvencionális mezőgazdasági termelés gabonafélékkel, iparnövényekkel. Több településen is sikeresen folytatnak konyhakertészetet fóliasátrokban elsősorban. Gyümölcs – és szőlőtermesztéssel az élen jár Királyhalma, Palics, Tavankút, Mišičevo és Hajdújárás. Ez utóbbi településen virágtermesztés is folyik, valamint jelentősek a biotermesztés meghonosítása érdekében tett lépések.

Magyarkanizsa községben is sok minden megterem. Jelentős a paprika- és dohánytermesztés. Megjelent a gyógynövénygyűjtés, és -feldolgozás Horgoson. Martonos kimagaslik a zöldségfélék, paprika, burgonya, hagyma termesztésében, de fejlett az állattenyésztés is. Oromhegyesen is igen fejlett a sertés-, juh- és szarvasmarha-tenyésztés, a minőségi legelőknek is köszönhetően. Velebit település lakossága is elsősorban az állattenyésztésben látja a fejlődési lehetőséget, az élelmiszer-feldolgozóiparba történő potenciális befektetésekkel. A virágtermesztés új keletű dolognak mondható a vajdasági, ill. A határ menti települések gazdálkodásában. Újfalú ebben élenjáró, de más településeken is egyre többen próbálkoznak szegfű, gerbera, kardvirág, valamint egygyári dísznövények fóliasátras termesztésével.

Zenta községre is jellemző a vegyes gazdálkodási típus, a lakosság természet gabonaféléket, iparnövényeket, dohányt, napraforgót. Felsőhegyen hagyományos szőlő-és gyümölcsstermesztés folyik, valamint a legjelentősebb települések közé tartozik a fóliasátras zöldségtermesztésben. Tornyoson és Keviben fejlett a sertés-, szarvasmarha- és juhtenyésztés. Zentán van a térség legjelentősebb rózsatermő vidéke.

Ada község legfontosabb természeti kincse a Tisza menti löszplató kiváló termőföldje, amelyen vegyes gazdálkodást végzenek, fejlett állattenyésztéssel, tejtermeléssel. Moholon gyümölcsstermesztéssel és feldolgozással is foglalkoznak.

Csóka község természeti feltételeinek és változatos környezetének köszönhetően lehetőség van a mezőgazdaság szinte minden válfajának művelésére. Hagyománya van a szőlőtermesztésnek. Egyházaskéren első osztályú fokhagymát termesztnek, de a szikes talajon termő gyógynövényeket is begyűjtik és feldolgozzák (Hódegyháza, Padé). Padé település fejlődő feldolgozóiparával együtt (Menta) a térség gyógynövényközpontja. Megfelelő beruházásokkal indokoltan lehetne a térség mezőgazdasági vonzáskörzete. Fejlett továbbá az állattenyésztés, tejtermelés és a halgazdaság.

Törökkanizsa község sajátos arculatát a paprika és a hagyma formálják. A növények megtermesztése mellett sikeres feldolgozás is folyik (Aleva). A község fűszernövény-termesztési próbálkozásai sikerrel járnak, legjelentősebb a paszternáktermesztés. A Törökkanizsa környéki szikes talaj *gyomnövényét* is begyűjtik. Sikeres állattenyésztés és fejlődő halgazdaság jellemzi a térséget.

Zombor községére szintén jellemző a vegyes gazdálkodási forma. Gabonaféléket, iparnövényeket (búza, napraforgó, kukorica, cukorrépa, szója) termesztnek sikeresen (Csonoplya, Küllöd, Bezdán, Rastina, Béreg). Sári és Regőce településeken zöldségek (uborka, paradicsom, paprika) termesztése

folyik fóliasátrakban. Jelentős továbbá a szilva és meggy, valamint a szőlő termesztése. Az állattenyésztés néhány településen szervezetlen (Regőce), viszont a többi település, mint pl. Órszállás éppen ebben az ágazatban jeleskedik; jelentős a tejkitermelés. A további fejlődéshez elengedhetetlen a mezőgazdaság teljes körű újraszervezése, valamint a meglévő feldolgozóipar reaktivizációja. Szinte minden településen működik földműves-szövetkezet, néhány közülük már magántulajdonban, szervezetségük mégis alacsony.

A mezőgazdaság társadalmi szempontból is részletesebb elemzésre ad okot. A lehatárolt határrégió mezőgazdasági lakossága 43 000 fő, amely az összlakosság 12, 4%-át teszi ki a tanulmány által vizsgált községekben.⁵⁾

4.2. Vállalkozói infrastruktúra a határon belül

A vállalati szféra Vajdasági szinten, a vállalatok privatizációjáról szóló törvény – három évre szóló kormányrendelet – lejártával szinte teljes mértékben magánkézbe került. A vállalkozások száma a megfigyelt 7 községben (beleértve az egyéni vállalkozókat, betéti társaságokat, korlátolt felelősségű társaságokat, állami vagy vegyes vállalatokat, részvénytársaságokat, szövetkezeteket is) 4000 re tehető.⁶⁾

A határrégió meghatározó tevékenysége a mezőgazdaság. Ez szolgáltat alapot az élelmiszeripari vállalatok fejlődéséhez. Az élelmiszer-feldolgozással foglalkozó 10 legnagyobb jövedelmet megvalósító vállalat közül, a konkrét ágazattól függően, jó néhány vállalat a határrégióból került ki. Említést érdemel a kimutatás alapján összeállított vállalatok közül a gyümölcs- és zöldségfeldolgozás, valamint tartósítással foglalkozó vállalatok listája. A 10 legnagyobb jövedelmet megvalósító vállalat közül 7 az említett határon belül tevékenykedik (SU-voće, Szabadka; Aleva, Törökkanizsa; Yucom, Tavankut; Vitamin, Horgos; Subotičanka, Szabadka; Medoprodukt, Tavankut), a felmérés idején, első helyen a szabadkai Fresh & Co vállalat állt. A 10 legsikeresebb vajdasági tejfeldolgozóüzem közül 4 a határrégióban található (Mlekara Subotica, Szabadka; Somboled, Zombor; Gere és Mlekara-Senta, Zenta). Az egyéb élelmiszeripari termékek gyártásával foglalkozó 10 legjövedelmezőbb vállalkozásból 5 szintén itt található (1. helyen a Fermin, Zenta, azután MCM, Martonos, Menta, Padé, Savalja Komerc, Zombor és MAF, Csóka). A gabona-feldolgozás és -őrlés esetében az első helyen a szabadkai Fidelinka gyár áll, majd a további 10 legsikeresebbek között van a zentai Žitopromet-Mlin. Az édességiparban Szabadka jeleskedik a Pionirral (a 2. helyen található az újvidéki Swisslion mögött), és ide tartozik még a szintén szabadkai Prehrana. Jeleskednek továbbá a szabadkai gyárak Vajdaságban a kenyér- és tésztagyártásban, pl. az Agroopre-

---

⁵⁾ Legnagyobb százalékban Magyarkanizsa községben és Csókán él a mezőgazdasági népesség (22,7%), majd Törökkanizsa községben (20,8%), Adán (16,3%) és Zentán (16,1%). Zombor (11,7%) és Szabadka községekben (8,1%) a legkisebb a mezőgazdasági össznépességhez viszonyított százalékos arányuk. Popis 2002. Ukupno i poljoprivredno stanovništvo. Beograd, jul 2005.

⁶⁾ A tanulmány készítésekor nem sikerült minden községre vonatkozó pontos információhoz jutni, ezért csak becslésre hagyatkoztunk.

ma. A növényi zsírok- és olajok gyártásában a zombori Sunce nyilvánult legjövödelmezőbbnek.⁷⁾

A feldolgozóiparban a térség lakosságának 25-30 százaléka dolgozik, az ágazat társadalomgazdasági jelentősége ebből kifolyólag nagy. Az összjövedelem alapján a 10 legnagyobb vállalat között ágazatonként több térségbeli üzem is jelen van. A textilgyártással foglalkozó vállalatok közül 3 vállalat az első 10 vajdasági között van (woll pan, Ada; Tehnotext, Zombor és Sentex, Zenta). A textil késztermékek esetében két szabadkai üzem van az említett vállalatok sorában (Matex és Eminent). A bőrfeldolgozásban és késztermékkészítésben első helyen a zombori Borelli vállalat áll. A közlekedési eszközök és hajóépítés területén működő vállalatok közül 4 üzem a 10 legnagyobb jövedelmű üzem közé tartozik (Bratstvo és BP Cycle, Szabadka; Zastava specijalni automobili, Zombor; Dunav, Bezdán). Elektromos gépek gyártásával foglalkozó üzemek esetében a 10 legjobb közül 3 a határzónában van (Fabrika akumulatora-Sombor, Zombor, Sever és Elektroremont, Szabadka). Az építőanyag- gyártásában két magyarkanisai cég jeleskedik (Potisje és FIM). A viszonylag fejlett a szabadkai vegyipar: a felmérés pillanatában 2 vállalat is a 10 legnagyobb összjövedelmet megvalósító vajdasági vállalatok sorába tartozott (Azotara és Zorka). A vegyipari termékek gyártásában pedig a palicsi Chemos szerepel a 10-es ranglistán.

A vállalati struktúrában olyan értelemben állt be a normális piacgazdasági állapot, hogy a túlcentralizált szocialista rendszert felváltotta a kisvállalatok többségére épülő rendszer. Ezek a vállalatok 95-97%-a privatizált, magánkézben levő vállalat, kis- és középvállalkozás. A nem privatizált, azaz állami, vagy vegyes tulajdonban lévő vállalatok száma a határ régióban minimális, 1-2%-ra tehető (becslés). Tekintet nélkül a vállalkozói szféra tulajdonjogi viszonyaira, a határ régióban szembe tűnően hiányzik az erős nagyvállalati kör, kiváltképp a multinacionális cégek vállalatai, hiszen az olyannyira hiányzó tőkeinjekciót innen lehet várni. Vajdaság határövezeti vállalkozói szektora mégis fejlődőképesnek mondható. A pár éve megkezdett privatizációs folyamatoknál nemzetközi cégek jelentek meg, nagy érdeklődést mutatva a vajdasági állami-, társadalmi- vagy vegyes tulajdonú vállalatok iránt (természetesen a legsikeresebbek iránt, amelyeknek már akkor is jelentős piacuk volt). A folyamat még mindig nem mondható befejezettnek, további befektetők által foganatosított tőkeáramlások megkezdésére vár.

4.3. A mezőgazdaság fejleszthetősége

A szerb kormány 2005-ben elfogadta a mezőgazdaság fejlesztési stratégiáját, ennek három fő célja van: az átalakulás befejezése a szocialista modellből a teljes piacgazdaságba, európai integráció, valamint a mezőgazdasági szektor radikális átalakítása, korszerűsítése. Ki kell jelentenünk, hogy a mi céljaink is ezzel teljesen egyeznek, ezért e fejlesztési tervnek – az uniós irányelveken kívül – mindenképpen e stratégia irányelveit is kell követnie. A stratégia egyezik

---

⁷⁾ Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektum. AT Végrehajtó Bizottsága, Újvidék, 2003. 48–55. o. Az elsődleges adatok forrása a Jugoszláv Nemzeti Bank és az Elszámolási és Megfizetési Hivatal.

az Unió elveivel, amennyiben célja, hogy a progresszív módon változtassa meg a vámrendszert és a termelés támogatását, úgy, hogy azoknak mind kisebb hatásuk legyen elsősorban arra, hogy a gazdálkodók mit termelnek, és termelésük mindinkább a piaci viszonyoknak feleljenek meg. Első lépésként megszűnnek a jelenlegi prémiumszerű támogatások, és egyre jobban a beruházásokat részesítik kedvezményes hitelekben és vissza nem térítendő támogatásokban. Második lépésben a vidék- és a falufejlesztés a kiemelt cél, míg a harmadik lépésben már az EU tagjaként a KAP előírásainak átvétele következik be.

Az általános stratégiai célok, melyek közül három szociális, kettő politikai, egy pedig ökológia jellegű:

1. versenyző és fenntartható mezőgazdasági szektor kiépítése, amely a világpiacon versenyképes és az állami bevételeket növeli;
2. élelem megtermelése a lakosság számára;
3. megfelelő életfeltételek megteremtése a mezőgazdaságból élők számára;
4. a rurális vidék fenntartható fejlődésének biztosítása;
5. a környezet megóvása a mezőgazdasággal járó szennyeződésektől;
6. Szerbia mezőgazdaságának felkészítése az uniós integrációra;
7. a hazai támogatási és kereskedelmi politika felkészítése a WTO-tagság előírásaihoz.

A változások a következő három irányban kell, hogy bekövetkezzenek:

1. a struktúrák reformja (termelők, tulajdonosok és feldolgozók);
2. a piac és folyamatainak fejlesztése;
3. a falu fejlesztése.

Vajdaság mint Szerbia éléskamrája a történelem folyamán hol többé, hol kevésbé, de mindig is mezőgazdasági terület volt. A 19. században a mocsarak lecsapolásával és a folyók szabályozásával, majd pedig a Ferenc József-csatorna kiépítésével elsődleges fontosságú mezőgazdasági területté vált, mely még az Osztrák–Magyar Monarchia idejében is jelentős terméktöbbletet termelt, amit az ország más területeire és külföldre szállítottak ki. Szerbiához való csatolásával megkezdődött a terület kizsákmányolása mind mezőgazdasági, mind ipari, mind humán szempontból. Tanulmányunk témája miatt legfontosabb a mezőgazdasági szempont: a nagy, kommunista Jugoszláviában Vajdaság látta el élelemmel az egész országot, mert a déli, hegyvidéki területeken sem a fejlettségi szint, sem a munkamorál, sem pedig a földrajzi adottságok nem tették lehetővé a nemhogy a versenyképes mezőgazdasági termelést, de még a szükséges élelmiszer-mennyiség előállítását sem.

Gyakran hangoztatott megállapítás, hogy Vajdaságban, mindenekelőtt az élelmiszer-gazdaságban rendelkezünk olyan meghatározó erőforrásokkal – termőföld, termelési hagyomány és nagy munkakultúrájú népesség –, amelyek hosszútávon is biztosítani tudják a versenyképes termelést. A közép-kelet-európai térségben végbement mélyreható gazdaságpolitikai átrendeződés eredményeként jelentősen csökkent ugyan a mezőgazdasági termelés volumene, és jelenleg Magyarország és Bulgária mellett csupán (a jelentős mértékben a vajdasági mezőgazdaság teljesítményére támaszkodó) Szerbia maradt önellátó és nettó élelmiszer-exportőr, a vajdasági mezőgazdaság és élelmiszeripar számára (a nem igazán attraktív szerbiai belső felvevő-piac mellett, és a hatalmas

konkurencia ellenére is) a nyugat-európai térség lenne az ideális/elérhető célpiac. Az EU-országokban működő intenzív és hatékony belső mezőgazdasági támogatási rendszer mellett azonban igen erős importkorlátozó szerepe van a szabványok, minőségi követelmények és kvóták egyre szigorodó feltételrendszerének is.

Vajdaságban jelenleg 201 475 gazdálkodó egység foglalkozik mezőgazdasággal, ebbe beletartoznak az östermelők is, valamint 472 szövetkezet, közülük 42-nek nincs földterülete, amiből arra lehet következtetni, hogy ezek új típusú szövetkezetek, amelyek a termelők integrálására alakultak. A mezőgazdasági vállalkozások tekintetében a mezőgazdasági vállalatok mintegy 585 ezer hektár területet művelnek, a szövetkezetek 92 ezer hektárt, az egyéni mezőgazdasági termelők pedig 1116 ezer hektárt. Vajdaság, mint komplex régió a 2004-es adatok szerint 2658 millió dinár értékben exportált mezőgazdasági termékeket, míg a behozatal 2320 millió dinár volt. A vajdasági mezőgazdasági GDP 2003-ban 1994-es árakkal számolva 1426 millió dinár volt.

A tartományban, 2004-ben összesen 1792 ezer ha termőföld volt, ebből 1648 ezret műveltek meg. Ebből 1582 ezer ha föld vagy kert, 18 ezer ha gyümölcsös, 11 ezer ha szőlő, 37 ezer ha rét, 112 ezer ha legelő, 32 ezer ha nádas vagy halastó. Ez a területnagyság a szerbiai megművelhető területek 35%-át teszi ki. Ez az adat átlag 0,82 hektár megművelhető területet és 0,89 hektár mezőgazdaságilag felhasznált területet jelent vajdasági lakosonként. 2004-ben összesen 1563 ezer tonna gabona termett, a termésátlag 4,8 t/ha volt. Kukoricából ugyanezek az értékek 3726 ezer és 5,9, cukorrépa 2689 e és 46,8, napraforgó 410 ezer t és 2,3 t/ha. A tejtermelés 2004-ben 314 millió liter volt, és 3377 l volt az egy tehén által átlag leadott tejemennyiség. Az állati törzsállomány száma 357 ezer darab. A hústermelés a következőképpen alakult: marha 217 ezer darab és 23 millió tonna hús évente, sertés 1337 e darab és 93 millió t hús, baromfi 5737 e darab és 32 ezer t hús, birka 198 ezer és 2 ezer t hús. A tejtermelés 314 millió liter. 432 tonna gyapjút, valamint 484 millió tojást termelnek a vajdasági termelők.

Jelenleg Vajdaságban 6987 traktor van, 1823 kombájn, 8055 utánfutó, ezek átlagos életkora meghaladja a tíz évet, ami azt mutatja, hogy a mezőgazdaság műszaki fejlesztése az egyik legsürgetőbb feladat. A 488 mezőgazdasági vállalat 34 668 dolgozót foglalkoztat.

A vizsgált régióra vonatkoztatva, a termelők 1 341 280 hektár földterületet művelnek, a gazdaságok száma pedig 36 181. A régióban 101 250 fő kapcsolódik valamilyen módon a mezőgazdasághoz. A 28–49 éves korosztály foglalkozik a legnagyobb mértékben mezőgazdasággal. A mezőgazdasági termelők iskolai végzettsége nagyon érdekes képet mutat: az összes termelő 78,1%-a csak nyolc osztályt vagy még annyit sem végzett.

A régió mezőgazdasági jellege a feldolgozóiparban is megnyilvánul, mivel a nagy központokban számos régi, illetve az utóbbi években újonnan alakult élelmiszeripari feldolgozó üzem működik. Sajnos, az ágazati termékpálya nem teljes, mivel a termeléshez szükséges alapanyagok jó részét csak külföldről, esetleg más szerbiai régiókból kell importálni. Gondolok itt elsősorban a műtrágyára és a növényvédelmi szerekre, mivel ezek gyártókapacitásai vagy tönkrementek az elmúlt évtizedben, vagy sohasem nem voltak jelentősek.

A vajdasági magyarok által többségben lakott régió számára a mezőgazdaság elsődleges szempont, mert megélhetésük, megmaradásuk kapcsolódik hozzá. Elemezve a közel 300 ezres vajdasági magyarság területi elhelyezkedését és a foglalkozását, megállapíthatjuk, hogy mind a tömb, mind a szórvány magyarság főleg vidéken él, és ebből kifolyólag is mezőgazdasággal foglalkozik, vagy nagyon szoros szálakkal kötődik hozzá. Szabadka, valamint néhány nagyobb város (Zenta, Magyarkanizsa, Topolya) belterületén élőkön kívül, szinte mindenki kötődik valahogy a mezőgazdasághoz, elsősorban megélhetési szempontból. Ezeknek az embereknek kell rövidtávon hasznot hozó, diverzifikációs lehetőségeket felkínálni ahhoz, hogy továbbra is megmaradhassanak szülőföldjükön.

1. A vajdasági magyar gazdák elsődleges problémája a tőkehiány. Analóg példaként hozhatnánk fel erre a török idők utáni Magyarország esetét: akkor törvényileg korlátozták földbirtokosoknak, hogy birtokaikat eladják, és ebből jussanak friss tőkéhez. A jelenlegi helyzetben a birtokok feldarabolása sem hozhatna eredményt, mert az átlagos birtokméret nem haladja meg a 3 (2, 67) hektárt, ami így sem elég a megélhetésre. Ezt a birtokméretet érintő problémát ki lehet küszöbölni az örökösödési törvény megváltoztatásával, amely a szerbiai mezőgazdaság fejlesztési stratégia egyik operatív eleme is.

2. A tőkehiány mellett a másik legnagyobb probléma a piacok hiánya. Az ország szétesésével elvesztettük a piacokat, amelyeket még nem sikerült visszaszerezni. Ehhez szorosan kapcsolódik a felvásárló, állami és magán maffia garázdálkodása a szűkös piacon: sajnos, ők határozzák meg az árakat és a felvásárlási feltételeket is. A gazdák teljesen ki vannak szolgáltatva nekik, ezért az ő zsebükbe kerül a földművesek által termelt haszon jó része.

3. A természetszerkezet összetétele alapvetően hibás. Sajnos, vidékünkön a konzervatív mezőgazdasági termelés a domináns, pedig a fennálló természeti adottságok sok újdonság termelésére is lehetőséget nyújtanának. A vajdasági földművelő réteg csak kis mértékben vevő az új fajták, technológiák bevezetésére. A világban számos új növény- és állatfaj létezik, vagy tenyésztettek ki, ami sokkal jövedelmezőbben termelhető, mint a hazai gabona és ipari növényekre alapozott vetésciklus. Megfelelő integrátorokkal és oktatással, új fajták és technológiák bevezetésével helyzeti előnyre lehetne szert tenni.

4. A munkavállalók nagy száma kombinátokban dolgozik, ahol szintén ki van szolgáltatva a szerb tulajdonos kénye-kedvének. Ennek a forrása is a birtokok méretében keresendő: a sok felaprózott birtok nem tudja eltartani a családot, ezért kell kiegészítő munkát vállalni. A privatizáció e folyamatot tovább serkenti, újra jelentkezik a vajdasági magyar tőkésréteg hiánya: nincs, aki felvásárolna néhány, a tömbmagyarság által lakott területen lévő birtokot, és ott néhány száz embernek munkát adna. Ugyanez a helyzet az anyaországi befektetőkkel is: ők nem látják fantáziát Vajdaságban, és sajnos gazdasági alaptörvény, hogy a tőke nem érzelmi és nemzeti alapon áramlik, vagy jobbik esetben ezek a tényezők csak másodlagosak lehetnek.

5. A birtokok felaprózódása tovább folytatódik. Az elmúlt évek gazdasági válságának következtében a fiatalok elvándorlása a városok irányába megállt, mert falun még mindig jobban lehet boldogulni, olcsóbb az élet, mivel az élelmiszerek nagy részét könnyen meg lehet termelni. A szüleik birtokát többen

öröklük, így azok száma tovább növekszik, az átlagterület pedig tovább csökken. Egy-egy, alig hektáryi nagyságú terület nem tud eltartani egy családot, ez viszont további tökekoncentrációt feltételez, amire nincs lehetőség. A szerb kormány 2006 év eleji intézkedései, amelyek az idős gazdaságokat ösztönzik földjeik átadására a fiataloknak, jó elképzelések, de koránt sem elegendőek a földtulajdoni viszonyok megváltoztatására.

6. A vajdasági gazdaréteg képzettségi foka nagyon alacsony, amit mutat a bevezetőben említett az iskolai végzettséget megmutató drasztikus szám is. A magyarság ettől még rosszabb helyzetben van, mivel számára csak két mezőgazdasági középiskola van, ahol magyar nyelven tanulhatnak a fiatalok. Az Újvidéki Egyetemen már nem lehet magyar nyelven tanulni, és ez a faluról érkezett gyerekek számára kizáró tényező, mert nagyon sokszor tiszta magyar környezetben élnek, és nem tanulnak meg szerbül. Ennek a következménye, hogy a gazdák nem tudnak haladni a korrallal, nem tudják az új technológiai és termelési rendszereket elsajátítani, ami miatt a gazdaságosságuk is csökken, a család és a közösség fennmaradása válik veszélyessé.

7. Szerbiában nem létezik szaktanácsadási és falugazdász-hálózat. A termelők magukra vannak hagyatva, nem fordulhatnak magas szakképzettségű szakemberekhez, illetve ügyes-bajos dolgaikat sem intézhetik el az államigazgatást képviselő falugazdásznál, aki legjobban ismeri az adott környezet helyzetét. 2006-ban a Vajdasági Tartományi Végrehajtó Tanács létrehozott egy projektumot, amely a szaktanácsadási hálózat kiépítésének első eleme lehet, de ahhoz, hogy elérjük mind a nyugati, mind a magyarországi falugazdász-hálózat fejlettségének csak a töredékét is, még nagyon sok munkára, és időre van szükség.

8. A földművesek nyugdíja rendezetlen. A befizetett járulékok vagy az átadott földterületek után csak szimbolikus nyugdíjat kapnak, azt is késve, sőt volt egy időszak, amikor egyáltalán nem jutottak hozzá a nyugdíjukhoz. Jelen pillanatban ott tartunk, hogy az állami támogatások nagy részére csak azok jogosultak, akiknek rendezett nyugdíjbiztosításuk van. Mivel ez nagyon sokak számára lehetetlen volt az elmúlt másfél évtizedben, eleve kizárják magukat az állami támogatásokból, ami nélkül viszont a fejlesztés nem lehetséges.

Figyelembe kell venni, hogy az Európai Unió jelenlegi támogatási formája az agrárszektorban két pilléren nyugszik. Az egyik a közvetlen kifizetésű bevétel-támogatások, a másik pedig a vidékfejlesztési kifizetések. Az Európai Unió költségvetési politikáját hat évre tervezik előre. Jelenleg a 2000–2006-os időszak legvégén tartunk, és 2007–2013-as költségvetési periódus számai már ismertek. Tudjuk, hogy az Unió kénytelen a mezőgazdasági támogatásokat csökkenteni. Az eddigi költségvetésben az első típusú, bevétel-támogatások voltak túlsúlyban, de az új költségvetésben jelentős átcsoportosításokat hajtanak végre a második pillér által támogatott vidékfejlesztés javára. Mire Szerbia az Unió rész lesz, már teljesen áttérünk az SAPS támogatási formáról a SPS támogatási formára, ami azt jelenti, hogy nem a jelenlegi birtokméret utáni területalapú támogatás lesz érvényben, hanem minden egyes birtokra átvihető, eladható és a gazdálkodástól független támogatási formát alakítanak ki, mely a gazdák számára nem jelent feltétlenül több támogatást, mint jelenleg. A mostani uniós agrárköltségvetés 10,5%-t tette a vidékfejlesztési forrás, amit a következő költ-

ségvetésben 25%-ra növelnek egy önálló vidékfejlesztési agráralap létrehozásával, a normatív támogatások kárára. Nekünk mindenképpen abba az irányba kell mozdulnunk, hogy minél több eszközt tudjunk megszerezni ebből az alapból. A közvetlen kifizetésű bevétel-támogatások szétosztása minden esetben a minisztérium feladata lesz, ezért mi itt nem számíthatunk különleges bánásmódra; inkább az egyedi pályázatok útján folyósított vidékfejlesztési támogatások megszerzése tűnik könnyebbnek, mert ott lehetnek majd olyan pályázatok is, amelyek nem közvetlenül a szerb kormány hatáskörébe fognak tartozni.

A fenti problémák megoldási lehetőségei öt csoportba sorolhatók, melyek között természetesen vannak átfedések is, mivel nem lehet éles választóvonalat képezni közöttük. Ezek közül egyik a diverzifikáció, vagyis a gazdák több lábon állására ösztönzése, erre tervek valamint támogatások kidolgozása, a másik az új típusú szövetkezetek létrehozása a harmadik pedig szorosan kapcsolódik ehhez a feldolgozóipar saját kézbe vétele, vagyis nem engedhetjük meg, sem a globális tőkének, sem a helyi úrgazdagoknak, hogy a gazdák bevonása nélkül próbáljanak meg a kemény munkával előállított termékeken nyereszkedni. Negyedik problémacsoport a képzési és szaktanácsadási hálózat létrehozása, míg az ötödikbe beletartozik mind az érdekvédelmi mind az egyéb szolgáltatási tevékenység.

Ahhoz, hogy a fent említett 5 problémakört megoldjuk, először is az intézményhálózatot kell kiépíteni. Egy olyan központi szervezetet kell létrehozni, amely a problémák által generált fejlesztési tevékenységet minden szempontból koordinálni tudja. Hasonló funkciókkal rendelkező intézmény, mint a magyarországi FVM mellett működő Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal, tudná ezeket a feladatokat ellátni. Mivel párhuzamos intézményhálózatot kell kiépítenünk az állami intézményekkel, amelyek a magyar gazdák segítségére lennének ezért ennek legmegfelelőbb formája egy nonprofit intézmény (egyesület, alapítvány) lenne.

A problémák nagyon sok esetben egymásból fakadnak, ezért a megoldásuk is egymásból eredeztethető, amit legjobban egy komplex szervezeti kerettel rendelkező intézmény(rendszer) tudna megoldani. Ez az intézmény integrálná a gazdákat, diverzifikációs tevékenységet végezne, érdekvédelemben részesítené a munkavállalókat, megszervezné az oktatást, létrehozná a falugazdász- és szaktanácsadó hálózatokat, megoldaná a vetésszerkezet átalakítását. Segítené, képviselné az ágazatot a befektetőkkel való tárgyalásokon, megoldaná a földműves-nyugdíjak kérdését, koordinálná a földforgalmat és a bérbeadási rendszert. Már számos magyar szellemiségű gazdaszervezet működik Vajdaságban, ezeket az alulról jövő kezdeményezéseket mindenképpen fel kell karolni, mert a helyben élők és dolgozók tudják a legjobban, hogy mire van szükségük. A fent nevezett csúcsszervezet e helyi kezdeményezésekre kell, hogy támaszkodjon, és ezek munkáját kell koordinálni, illetve segíteni. A már működő gazdaszervezeteket, legyenek nonprofitok vagy profitorientáltak, mindenképpen be kell vonni a munkába, mivel a tények és a dolgok mindig a terepen a gazdák között dőlnek el. Nem szabad rájuk erőltetni semmit sem felülről, mint ahogy azt teszi nagyon sok esetben az unió bürokratizmusa, hanem meg kell hallgatni a gazdákat, be kell vonni őket a stratégiai tervezésbe, és a hónuk alá kell nyúlítani, hogy a szervezetek meginduljanak az elkészített tervekkel a fejlődés útján.

4.4. Operatív programok létrehozása

1. A diverzifikáció mint az uniós mezőgazdasági politika alappillére nálunk sem maradhat ki. Diverzifikáción értjük azt a tervezési-cselekvési folyamatot, amikor az alaptervékenység mellett más, az alaptervékenységet kiegészítő tevékenységekkel is jövedelem teremthető. Amikor diverzifikálásról beszélünk, meg kell határozni annak mélységét; első körben diverzifikálhatjuk magát a termelési szerkezetet, a fent említett konzervatív termelési módot és átalakíthatjuk termékszerkezetet. Nézzünk néhány lehetőséget, amellyel a termelési szerkezetet szélesebbé, több lábbon állóvá tudjuk tenni:

1. Legegyszerűbb módja ennek a vetésforgó átalakítása és olyan növények alkalmazása a vetésforgóban, amelyek megfelelő haszonnal is kecsegtetnek. Ilyenek lehetnek az olajrepcse, olajretek, tök, cikória, csemegekukorica stb. Elsősorban az a fontos, hogy piacot találjunk e növények és a belőlük készült termékek számára. Ha már ez megvan, fel lehet készülni a termelésre mind technológiai, mind humán szempontból.

2. A magyar gazdák számára mind a biotermelés, mind a hajtatasos zöldségtermelés területén nagy lehetőségek vannak. A biotermelés központja jelenleg Szabadka, így minden lehetőségünk megvan, hogy kihasználjuk az elmúlt több mint tizenöt évben felgyülemlett tapasztalatot és kapcsolati tőkét. Rendelkezünk a legjobb földekkel, és más termelési feltételekkel is. Emellett pedig itt vagyunk az Unió kapujában, amely a legnagyobb felvevőpiaca a biotermékeknek. A biotermelés szervezésére külön integrációs egységeket kell kidolgozni, és megadni minden anyagi és szellemi tevékenységet a gazdák számára.

3. Magyarországon és Unióban is a bioenergia-termelés egyre elterjedtebbé válik az Unió azon direktívájának köszönhetően, amely fokozatosan kötelezővé teszi a bio üzemanyag-származékok keverését az ásványi üzemanyagokkal. Magyarországon mind a biodízel, mind az energiafű termelésében nagy lehetőségeket látnak a szakemberek. Mivel a mi ökológiai feltételeink egyáltalán nem különböznek a magyarországiaktól, számunkra e két termelési ágban is nagy lehetőségek rejlenek. Egyrészt a biodízel bekeverését a kereskedelmi üzemanyagba Szerbia sem kerülheti el, ami évi több százezer tonna biodízel előállítását feltételezi, másrészt sok ország nem tudja megtermelni a saját szükségleteire a biodízelt, így őket is el tudjuk látni üzemanyaggal, ami jelentősen növelheti az exportot.

4. Az energiafű elsősorban a téli fűtőanyagokat helyettesítheti. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a vizsgált régióban, illetve az ország más területein is csak a nagyvárosokban terjedt el a távfűtés, és a gázfűtés is egyre drágább, akkor ki lehet jelenteni, hogy az energiafűből készített fűtőanyagoknak igenis van létjogosultsága elsősorban a rurális vidékeken, illetve olyan helyeken ahová a szén, mint Szerbia egyik elsődleges energiaforrását a szállítási költségek miatt csak drágán tudják eljuttatni. Az energiafű úgyszólván itt terem meg a kertek alatt, és gazdasági, valamint környezetvédelmi szempontból is előnyösebb. Mindkét termelési ág új munkahelyeket is jelenthet, mert az elsődlegesen megtermelt nyersanyagot fel is kell dolgozni, valamint a fogyasztás helyére juttatni.

5. Elemezve a jelenlegi birtokméreteket, kijelenthetjük, hogy a magas kézi munka hozzáadott értékű ágazatok azok, amelyek ebben a helyzetben kisegíthetik a magyar termelőket. A fóliás vagy üvegsátras, hajtásos termesztés ilyen lehet, legyen szó zöldség-, esetleg virágtermelésről. Kihasnálva az adott természeti feltételeket és átvéve az anyaországban már kialakult termeltetési és értékesítési láncegységek tapasztalatát, számtalan lehetőség rejlik ebben az ágazatban is. Nagyon sok a kis gazdaság, amely képzéssel és tőkeinjekcióval nagyon gyorsan át tudna állni a primőr zöldségek termelésére, s ez mind munkával, mind jövedelemmel tudná ellátni az egész családot. A diverzifikáció másik rétege maga a falusi életvitelen belüli diverzifikáció, tehát azt kell elősegíteni, hogy ne csak mezőgazdasági termelésből, hanem más, a faluhoz köthető tevékenységből is kiegészítő bevételhez jussanak a gazdák. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az Unió politikájával összhangban nem szabad megengedni a rurális térségek kiürülését, hanem a helyben maradást kell ösztönözni éppen ezzel a politikával. A diverzifikálás e rétege a már meglévő lehetőségek kihasználását jelenti a falusi környezetben. Minden egyes gazdaságnak és helyi közösségnek számot kell vetnie magával, hogy mik azok a lehetőségek, amelyekben komparatív előnyük van más térségekkel, esetleg más falvakkal, településekkel szemben. Ilyen előnyök lehetnek a turizmusban, ami nem csak a falusi turizmust jelenti, hanem e mellett még számos más műfajt is: szőlőtermelő vidékeken borturizmus, állattenyésztő vidéken lovas turizmus, erdőkben vadászturizmus, vizek mentén horgászturizmus, természetvédelmi terület mellett ökoturizmus, és még sorolhatnánk a turizmus számos válfaját. Előnyt jelenthetnek a hagyományos falusi mesterségek, amelyekre alapozva, többen összefogva kisüzemi tevékenység szervezhető meg. Ilyen lehet a haltenyésztés, ha megvannak hozzá a kellő feltételek. A turizmus mellett, vagy azzal összekapcsolva, a kézműves- és más házi termékek értékesítését is meg kell oldani, legyen szó akár házi lekvárról, vagy bármilyen használati tárgyról. A kézműves termékek házi értékesítésével közvetlenül össze lehet kapcsolni a termelőt a fogyasztóval, így kimaradnak azok a piaci láncszemek, amelyek a hasznot lefölszik, és a haszon a termelő zsebében marad. Mindehhez a tevékenységhez természetesen hosszú előkészület és megfelelő szaktudás kell, de képzési tevékenységgel, valamint összefogással és kitartással, mindent el lehet érni.

II. A fennálló problémákra a második megoldási programcsomag az új típusú szövetkezetek vagy a kooperatívák létrehozása kínál lehetőséget.

A legégetőbb probléma a tőkehiány. A legegyszerűbb és viszonylag tökélimelő megoldás az integráció. Ezt rögtön össze is kell vonni a következő fennálló problémákkal, a piaci helyzettel és a birtokszerkezettel. Nekünk csak át kell vennünk azokat a recepteket, amelyek Európa és a világ más részein már nagyon jól beváltak. Termelő és értékesítő szövetkezeteket kell létrehozni (tész), melyek lehetnek beszerző, termelő és értékesítő szövetkezetek, illetve a leghatékonyabb formában ezek kombinációi. Az ilyen szövetkezeteknek komoly hagyományai vannak Európában, az első szövetkezeteket több mint 100 évvel ezelőtt hozták létre a holland termelők. Ezek az új típusú szövetkezetek csak nevükben hasonlítanak a szocialista idők szövetkezetekre; ezek most termelők által elsősorban termékeik termelésének megszervezése, közös áruvá készítése, tárolása, és értékesítése céljából önkéntesen létrehozott szervezetek. Bizo-

nyos fokig megoldanak a tőkehiányt, eszköztársítással, közös beszerzéssel, a közös géphasználattal és a termelési költségek csökkentésével. A piacra lépés lehetőségét megkönnyítik, mert előírják tagjaik számára, hogy olyan termékeket termeljenek, amelyeknek van piaca, ezeket a termékeket úgy menedzselik, hogy azok a piacon kiemelt helyet kapjanak. Így a téz-ek átveszik a nagykereskedők szerepét és a haszon, ha közvetetten is, de a gazdák zsebében marad. A téz-eken keresztül azok a gazdák is termelhetnek, akik kevesebb termőfölddel rendelkeznek, mert összefogással a kistermelők is könnyebben érvényesülhetnek. A szövetkezeten keresztül meg lehet szervezni az adott technológiához szükséges szellemi tőkének az átadását is. A fent említett legfelső integráló szervezetnek lenne a feladata, hogy létrehozza a téz-ek téz-ét, vagyis adminisztratív segítséggel serkentse a szövetkezetek alakítását a magyarlakta településeken, majd pedig a megalakult szövetkezetek számára minden feltételt biztosítson a hosszú távú működéshez. E szervezeteknek mindenképpen figyelembe kell venniük a méret-ökonómiai törvényszerűségeket, és egy olyan komplex rendszert kialakítaniuk, amely a piaci változásokhoz rugalmasan alkalmazkodik, és mindig a lehető legcélszerűbben gazdálkodik, mind a maga, mind a termelő hasznára.

Létre kell hozni mind területi, mind szakmai alapon differenciálva a téz-ek rendszerét ami azt jelenti, hogy külön gabona, zöldség, gyümölcs és ipari növény téz-eket kell megalakítani, természetesen úgy, hogy ezek lefedjék teljes mértékben a vizsgált területet, tehát minden egyes termelő a lehető leggyorsabban és legrövidebb úton el tudjon érni a felvásárló állomáshoz, legyen az gabona- vagy zöldségfelvásárlás. A későbbiek folyamán erre a téz-hálózatra alapozva külső tőkével és önerőből létre tudjuk hozni saját élelmiszer-feldolgozó iparunkat, hogy a megtermelt terményeket magasabb, hozzáadott áron tudjuk értékesíteni, s ezzel is növeljük a térség gazdasági erejét.

III. Ezzel rögtön el is jutottunk a harmadik problémakörhöz, a feldolgozáshoz és a termékpályák utolsó láncszeméhez, az értékesítéshez. Jelen pillanatban a termelő- és a fogyasztói árak közötti különbség a pénzügyi oligarchikus rendszerben csapódik le, ti. olyanok gazdagodnak meg a parasztok verejtékes munkájából, akik soha sem vettek a kezükbe semmilyen mezőgazdasági eszközt. Ahhoz, hogy ezt kiküszöböljük, a gazdáknak kell létrehozniuk a felvásárló és feldolgozó, majd pedig a kereskedelembe eljuttató, a teljes termékpályát lefedő láncot. Evidens, hogy ez nem mehet egyik napról a másikra, de ha első lépésben felállítjuk a téz-ek hálózatát, akkor arra építve már el lehet indítani a feldolgozást és az értékesítést is. Ha kiszámoljuk, hogy a jelen pillanatban mennyi tőkét vesznek ki a zsebünkből a feldolgozók, s ha annak csak a felét tudjuk fejlesztésekbe visszaforgatni, akkor is éveken belül ki tudjuk építeni a teljes termékpályát bármelyik termék esetében. Mindenképpen támaszkodnunk kell a külső tényezőkre. Itt első sorban az anyaországi tőkére gondolok, ami, ha belép a feldolgozórendszerbe úgy, hogy a többségi irányítás a gazdák vagy gazdaszervezetek kezében marad, akkor mindkét fél igényei kielégülhetnek: a tőke további tőkét fialhat, míg a feldolgozóipar is a termelők kezében marad.

IV. Negyedik problémakör az oktatás: a szervező intézmény működtetéséhez mindenképpen magas szakképzettségű fiatal szakemberekre van

szükségünk. Ha ezt nem tudjuk elérni, akkor az egésznek nem lesz alapja, és később nem lesz mire építkeznünk. Először be kell szervezni a hazai fiatal agrárszakembereket, és néhány idősebb tapasztaltabb szakember vezetésével anyaországi és európai tanulmányutakon kell kiképezni őket az intézmény vezetésére.

Az intézmény működése során létre kell hozni a szaktanácsadói hálózatot. A Vajdaságban élő és dolgozó legnagyobb szaktekintélyeket kell felkérni ennek a kialakítására, akik átadnák tapasztalatukat a szaktanácsadóknak. E szaktanácsadói hálózat segítene a gazdáknak a szakmai kérdésekben. Az oktatási program másik modulja a széleskörű gazdaképzés. A szaktanácsadók és az egyéb hazai, valamint külföldi oktatók részvételével komplex, egységesített tanrend alapján kell a gazdákat képezni, és az új technológiákat és trendeket átadni nekik. E tevékenységben is támaszkodni kell mindenképpen a gazdaszervezetekre, mert nekik már vannak tapasztalataik. E tapasztalatokat fel kell használni, és egy felső irányítással a párhuzamosságokat kell megszüntetni. Létre kell hozni a vajdasági magyar mezőgazdasági felsőoktatást, hogy olyan jövőző agrár-értelmiségieket neveljünk ki, akik a megkezdett munkát továbbviszik úgy, hogy lehetőleg a családi gazdaságok alapítására és fejlesztésére ösztönözze a gazdákat. A család ugyanis a legjobb gazdálkodási forma, csökkentené a birtokok elaprózottságát, és mini integrációként erősítené a közös fellépést is.

Az általános nevelés mellett nagyon fontos a tudatos mezőgazdasági és agrárkörnyezeti, valamint az agrár-gazdaságtani oktatás. Ezt több módon tudjuk elvégezni. (Sajnos, nincs rá elég időnk, hogy kineveljünk egy új nemzedéket, ezért egyszerre több sikon kell elkezdni a képzést.) Első és legfontosabb a profi mezőgazdászok képzése a középiskolától az egyetemig, anyanyelven. Be kell vezetni az iskolában a mezőgazdasági ismeretterjesztő oktatást, főleg a rurális térségekben. Erre építve létre kell hozni a középfokú mezőgazdasági iskolahálózatot, ahol magas szintű gyakorlati oktatást kell megszervezni. Nem elég a mostani két szakközépiskola, létre kell hozni a vajdasági magyar agrár felsőoktatást is, kezdetnek valamely anyaországi intézmény kihelyezett tagozataként, amire nagyon jó példa a zentai Kertész-mérnöki Kar. Ehhez hasonló módon kell mind a szántóföldi növénytermesztési, mind az állattenyésztési, valamint az agrárökonómiai és az erdészeti karokat is felállítani, ahol kinevelhető az az agronómusréteg, amelyik a korszerű európai szaktudásával ki tudja húzni kátyúból a vajdasági magyar mezőgazdasági réteget. A felnőttképzés fejlesztésére is hangsúlyt kell fektetni, hiszen a mezőgazdasági népesség katasztrofálisan alulképzett, folyamatosan továbbképzési programokat kell tartani,

V. Mindenképpen ki kell építeni egy piaci információs rendszert arról, hogy milyen terményeket és termékeket állítanak elő a gazdák az adott területen, illetve melyek azok az áruk, amelyekből piaci felesleg keletkezik, és amit esetleg külpiacokon is értékesíteni lehet. Számon kell tartani azt, hogy az ágazat nagyon tökeszegény, így a kereslet és kínálat koordinálásával egyfajta cserekereskedelmi rendszer is létrehozható, melynek elszámolását végezheti e szervezet. Létre kell hozni egy adatbázist azokról a földterületekről, amelyeket áruba bocsátanak, vagy bérbé adnak, illetve a földkeresletről is nyilvántartást kell vezetni, ezzel is segítve a föld magyar kézben maradását.

A nyugdíjkérdést önkéntességen alapuló nyugdíj-takarékpénztárral kell megoldani. Az összegyűjtött vagyont kamatoztatni kell, és nem szabad engedni, hogy a szerb állam akár egyetlen dinárra is rátegye a kezét. Ez a rendszer biztosítani tudná, hogy a magyar földművelőréteg öregkorára se maradjon támogatás nélkül. Meg kell szervezni egy földalapot, ahova a nyugdíjba vonuló gazdák földjeiket helyezhetnék, és ennek ellenértékéért örökös életjáradékot kaphatnak. A földalapba került földterületeket kedvezményesen kell kiosztani fiatal agrárvállalkozóknak, megteremtve ezzel is a gazdálkodás alapját és a birtokok koncentrációját. Ez a terv hasonló az Unió korai nyugdíjba vonulást támogató programjához.

A fent említett, már megszervezett helyi gazdaszervezetekre alapozva kell létrehozni a falugazdász hálózatot. Ide olyan helyismerettel rendelkező, a lehető legmagasabb képzettségű szakembereket kell bevonni, akik az adott településen a gazdák segítségére vannak adminisztratív és technológiai kérdésekben is. Ezek a szakemberek a központ segítségével meg tudják határozni a vetésszerkezetet, a megfelelő jövedelmező irányba terelve azt. A térszervek segítségével pedig a termés értékesítését is megoldanák. Kezdetnek a falugazdász és szaktanácsadó hálózat integráltan működhet, de a későbbiek során – mivel mindkettőnek megvannak a maga sajátosságai és feladatai – a funkciókat szét kell választani, és két, egymást kiegészítő, rendszert kell létrehozni.

A magyar gazdák történelmi feladata, hogy megőrizzék mindazokat az őshonos állat- és növényfajokat, amelyek erre a régióra jellemzőek. Bár a génmegőrzés és a hozzá hasonló feladatok nem elsődlegesen gazdasági tényezők, de nem szabad erről sem megfélemlíteni. Más gazdasági ágához, pl. turizmushoz (falusi turizmus) kapcsolva ki lehet használni a bennük lakozó kuriózumot, emellett pedig a közösség számára is végzünk feladatokat.

Az agrárpolitikai intézkedések tervezéséhez, gyakorlati kivitelezéséhez és felülvizsgálatához elengedhetetlen, hogy a mezőgazdaság egészére, valamint az üzemek minden fontosabb csoportjára vonatkozóan megbízható és aktuális információk álljanak rendelkezésre. Jelenleg Szerbiában nem létezik semmilyen központi tesztüzemi információs rendszer, amely a fent említett tevékenységekhez gyakorlati, egzakt információkkal szolgálna. A közös agrárpolitika kialakításához szükséges tájékoztatás céljából az Unió tagországai egy reprezentatív adatgyűjtésre épülő, üzemgazdasági információs rendszert működtetnek. A tagországok számára kötelező az adatszolgáltatás az Európai Bizottság részére. A meghatározott szempontok szerint kiválasztott üzemek önként csatlakoznak a hálózathoz, egységes könyvelést vezetnek, s adataikat – az adatvédelemre vonatkozó előírások szigorú betartása mellett – az említett agrárpolitikai célokra rendelkezésre bocsátják. A rendszer elnevezése: Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat (MSZIH, ang.: Farm Accountancy Data Network – FADN). A tagországok nemzeti adatgyűjtései az adott ország sajátos igényeinek megfelelően az adattartalom tekintetében általában bővebbek a közösségi rendszernél. Szerbia is az Unióba tartó útra lépett, így kénytelen lesz kiépíteni egy ilyen tesztüzemi információs rendszert. Ahhoz, hogy ez eredményes legyen, az előkészítő munkálatokhoz máris hozzá kell kezdeni. A tesztüzemi hálózat adatrendszereinek kialakítása során egyaránt figyelembe kell venni az Európai Bizottságnak az MSZIH-ra vonatkozó feladat-definícióját, valamint a szerb agrárpolitika

célkitűzéseit. A tesztüzemek információszolgáltatásának súlypontjait tehát az alábbi területekre célszerű helyezni:

1. A termékek (termelési folyamatok) hazai és nemzetközi versenyképességének alakulása, mindenekelőtt a mezőgazdasági termékek előállításához felhasznált természetes ráfordítások, a termelés költségének és jövedelmezőségének bemutatásával;

2. Az üzemek méretében és a tulajdoni viszonyokban bekövetkező változások (életképes gazdaságméret, a földtulajdon és a földhasználat nagyobb fokú egybeesése);

3. A termelés anyagi-műszaki feltételeinek változása (a beruházások alakulása, a termelőkapacitások cseréje, korszerűsítése);

4. A termelés és a termelés szerkezet alakulása (a termelés racionális mértékű növelése, a természeti adottságok jobb kihasználását, az üzemi jövedelmek növelését eredményező termelés szerkezeti változások);

5. A mezőgazdasági foglalkoztatottság, a munkatermelékenység, a mezőgazdasági jövedelmek alakulása;

6. Az agrártámogatások hatása a versenyképességre és a jövedelmezőségre;

7. A természeti környezet és a mezőgazdaság kölcsönhatásai.

A programok finanszírozását több forrásból is meg lehet oldani. Saját tőkéből, amiből nagyon kevés van, illetve idegen tőkéből, amit két részre lehetne osztani: támogatásokra és piaci kölcsönökre. A kölcsönökkel nem kell sokat foglalkoznunk, azok most is elérhetőek, igaz, általában nehezen teljesíthető feltételekkel. A mi célunk kell, hogy legyen, hogy létrehozzunk egy saját pénzügyi alapot, amelyből jóval kedvezőbb hiteleket nyújthatunk azoknak a gazdáknak, akik részt vesznek a fent vázolt programokban.

A másik a vissza nem térítendő támogatások rendszere. Itt az Unió támogatási formáit kell szem előtt tartanunk. Jelen pillanatban nyolc vidékfejlesztési támogatási kategória létezik, melyet a magyar Nemzeti Vidékfejlesztési Terv is, több-kevesebb sikerrel alkalmaz. Ha mi ezt átvesszük, még mielőtt nálunk is központilag bevezetné a minisztérium a társulási tárgyalások sikeres lezárása után, akkor már felkészülten tudunk az újabb támogatásokra pályázni. A kérdés az, hogy addig miből tudnánk a támogatásokat kifizetni.

A következő kategóriákban van jelenleg lehetőség támogatás igénylésére:

1. agrár-környezetgazdálkodás:

a. agrár-környezetgazdálkodási alapprogram;

b. integrált növénytermesztési célprogram;

c. ökológiai gazdálkodási célprogram;

d. Érzékeny Természeti Területek programja;

e. kiegészítő agrár-környezetgazdálkodási támogatások.

2. kedvezőtlen adottságú és környezetvédelmi korlátozások alá eső területek támogatása;

3. az EU környezetvédelmi, állatjóléti és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése;

4. mezőgazdasági területek erdősítése;

5. korai nyugdíjaztatás;
6. szerkezetátalakítás alatt álló, félig önellátó gazdaságok támogatása;
7. termelői csoportok létrehozásának és működtetésének támogatása,
8. technikai segítségnyújtás.

IV. SZOLGÁLTATÓ SEKTOR ÉS INFRASTRUKTÚRA

1. Lakás és közlekedési hálózat

A szolgáltató szektor (a közgazdasági szakirodalomban gyakran a maradékelv alapján értelmezett *tercier szektor*) a fejlett ipari országokban, de ma már Kelet-Közép-Európában és Szerbiában is mind a foglalkoztatott-létszám, mind a megvalósított GDP-részarány alapján a nemzetgazdaság legnagyobb szektorává vált. A statisztikai mutatók arra utalnak, hogy a régió szolgáltató szektorának teljesítménye ugyan még elmarad az EU-országok (már a 60%-ot is meghaladó) átlagától, sőt még az 1991. évi bázisszinttől is, ám közvetlen környezetéhez viszonyítva magasabb (Szabadka 31,01%, észak-bácskai körzet 28,23% a Vajdaság 24,41%), és egyértelműen emelkedő tendenciát mutat. A nemzetgazdaság ilyen mélyreható strukturális átrendeződése azonban nem csupán a szolgáltatási szektor önmagában való intenzív növekedése miatt fontos, hanem sokkal inkább a termelőágazatokkal való integrációja és kiegészítő volta miatt is. A nemzetközi tapasztalatok ugyanakkor arra is utalnak, hogy a szolgáltatások Szerbiában még nincsenek közvetlenül kiteve az EU-csatlakozást előkészíteni hivatott egyre szabadabb piaci versenynek, és a feldolgozóiparral szemben viszonylag védett szektornak számítanak. Ez a jelenlegi előnyös helyzet azonban igen gyorsan meg fog változni, amint Szerbia is végrehajtja a szolgáltató szektor privatizációját, és feloldja az azt védő piaci kötöttségeket. Ugyanakkor az egységes európai piac pozitív hatása is erőteljesebben fogja majd érinteni a szektort, hiszen Szerbia (és azon belül a régió) meglévő komparatív előnyei (előnyös földrajzi helyzet, jó infrastruktúra és logisztikai háttér, képzett, motivált és olcsó munkaerő stb.) előtt kiváló kitörési lehetőségeket nyit meg.

1.1. Lakásellátottság és lakáskultúra

Vajdaság és azon belül a régió lakásellátottsága – az elmúlt krízisidőszak folyamán a lakásállomány felújítása/bővítése területén (is) előállt stagnálás ellenére – még kielégítőnek tekinthető, lakáskultúrája pedig viszonylag magas. Az elmúlt 80–100 év folyamán ugyan a közös háztartásokban élők száma jelentősen csökkent (1921-ben 4,7 fő, 2002-ben 2,9 fő), a tartományban használatban lévő kb. 5 500 000 m² lakófelületű, kb. 750 000 lakás összességében kielégíti az igényeket. Túlnyomó részük (480 000 lakás) már az 1960-80-as évek folyamán épült, és csak alig kb. 100 000 lakás származik az 1918. előtti időkből, ezért lakáskultúra tekintetében a vajdasági lakásállomány viszonylag korszerűnek tekinthető: közel 85%-a összkomfortos (folyóvíz, fürdőszoba, mellékhelyiségek)

további kb. 10%-a pedig félkomfortos (víz és villanyáram). Értelemszerűen e tekintetben is a városokban és nagyobb/rendezettebb településeken jobb a helyzet, mint a kistelepüléseken és a rurális területeken. Sajnos, a lakásállomány tartományon belüli minőségi megoszlásáról nincsenek publikált statisztikai kimutatások, ám közismert, hogy Észak-Vajdaság ilyen szempontból is mindenképpen a szerbiai és a vajdasági átlag felett áll.

Ki kell itt emelni, hogy a korábbi (Nagy)Jugoszláviát az 1960-80-as években ugyan elkerülte a Kelet-Európában az akkori szovjet mintára eluralkodott tömeges, egyen-típusú házgyári (panel-rendszerű) lakásépítési hullám. Ennek ellenére a régió területén azért – mind a korabeli kül/kertvárosi individuális lakóházi, mind a városi/lakótelepi sokemeletes társasházi építészetben – nagy gyakorisággal fellelhetők a kor építőiparának jellegzetes hiányosságai: a nem racionális térbeosztás, a rossz hő- és hangszigetelés, a beépített anyagok nem megfelelő minősége és rövid élettartama, a nem szakszerű, felületes munka és elégtelen technológiai fegyelem, valamint a sok éven keresztül elhanyagolt/elmulasztott karbantartás is. Már alig néhány évtizedes használat után számos ilyen lakóépület szorul rövidesen igen jelentős terjedelmű felújításra. Súlyos problémát jelent ma mindenekelőtt a szűkebb Szerbiában, de a viszonylag rendezettebb és fegyelmezettebb Vajdaság, sőt az észak-vajdasági régió területén is a térségfejlesztési, valamint a terület- és városrendezési tervek előírásainak gyakori semmibevétele: a nagyszámú és gyakran igen nagy értékű illegális lakóépület és ipari létesítmény utólagos legalizációja és infrastruktúrával való ellátása jelentős (többlet)költségekkel, sőt gyakran szinte megoldhatatlan műszaki problémákkal is jár.

1.2. Közlekedés, áruforgalom és logisztika

Az észak-vajdasági régió Szerbia kapuja Európa felé. A transzeurópai közlekedési hálózat tíz multimodális páneurópai közlekedési folyosója közül a régió áthaladó – az Európát Közél-Kelettel összekötő London–Bécs–Budapest–Zágráb–Belgrád–Isztambul szárazföldi, a (Rajna–)Duna folyami közlekedési, a Belgrád–Bar adriai transzverzális, és az újra felértékelődő Temesvár–Zágráb–Fiume – útvonalak kereszteződése szinte megkerülhetetlen geopolitikai jelentőségű előnyt jelent a régió számára. Ugyanakkor azonban igen gyorsan és jelentős mértékben fel fog értékelődni a vasúti, a folyamhajózási, valamint a zombori és a szegedi repülőterekre támaszkodó légi közlekedés jelentősége is, és az azokat kiszolgáló szállítmányozó, logisztikai és egyéb kiegészítő jellegű szolgáltatások tevékenységi köre.

A túlnyomórészt kifejezetten tranzitjellegű személy- és áruforgalom önmagában ugyan nem jelent a régió gazdasága és lakossága számára kimutatható közvetlen előnyöket, mert az áthaladó tranzitfolyosók pozitív politikai, gazdasági és kulturális integratív hatása csupán akkor teljesezhet ki, ha azokra egészséges és működőképes lokális-regionális gazdaság, és egységes belső közlekedési és logisztikai hálózat épül. A közlekedési és áruforgalmi infrastruktúra-rendszerek folyamatban lévő, európai léptékű átértékelése és átrendeződése, valamint a teljes járműpark ahhoz kapcsolódó kontinentális méretű átalakítása és felújítása hatalmas tőkeberuházásokat, nemzetközi összefogást, széleskörű és mélyreható

gazdasági struktúraváltást jelent, mely a régió szempontjából is óriási fejlesztési kitérési lehetőségeket jelent.

1.3. Nemzetközi (tranzit) közlekedés és áruforgalom

Az elmúlt évtizedekben Európa-szerte jelentősen megnőtt mind a személy, mind pedig az áruforgalom. Mindenekelőtt a személygépkocsik száma és a velük megtett utazások gyakorisága és hossza emelkedett rohamosan, de folyamatosan emelkedik a légi közlekedés teljesítménye is. A gyorsan növekvő közlekedési igények kielégítésére autópályák és közutak építésével reagáltak a kormányok, a vasúti közlekedés viszont egyre inkább elveszítette korábbi jelentőségét. A vasút piaci versenyképessége is romlott, mert a modern termelésirányítási és logisztikai rendszerek a rugalmasabb, individualizált személyszállítási és a kísért áruszállítási megoldásokat helyezték előtérbe. Ez a jobbra öncélú fejlődés nagyfokú energiapazarlást, súlyos környezeti ártalmakat és a közutakra koncentrálódó közlekedés externális költségeinek az államháztartásokat egyre jobban nyomasztó növekedését okozta. Az EU ugyan már igen korán (1965-ben) megfogalmazta a közös közlekedéspolitika alapelveit, és jelentős erőfeszítéseket tett a vasúti közlekedés és áruszállítás piacképességének visszaállítására, a belvízi és tengeri szállítás részarányának növelésére, valamint a nem kísért (de már a közeljövőben egységes műholdas rendszer útján ellenőrzött) inter- vagy multimodális áruforgalom rendszerbe állításának érdekében – de mindmáig nem tudta megzabolázni az ágazat extenzív és öncélú fejlődését. A későbbiek során (a *fenntartható fejlődés* és a *fenntartható mobilitás* érdekében) a többször átírt és szigorított közös közlekedéspolitika részeként került megfogalmazásra a Transz-Európai Hálózatok (TEN) útvonalrendszere is, amely mára már elsőrendű jelentőségű, kontinentális méretű térségfejlesztési alapkoncepcióként vált közismertté.

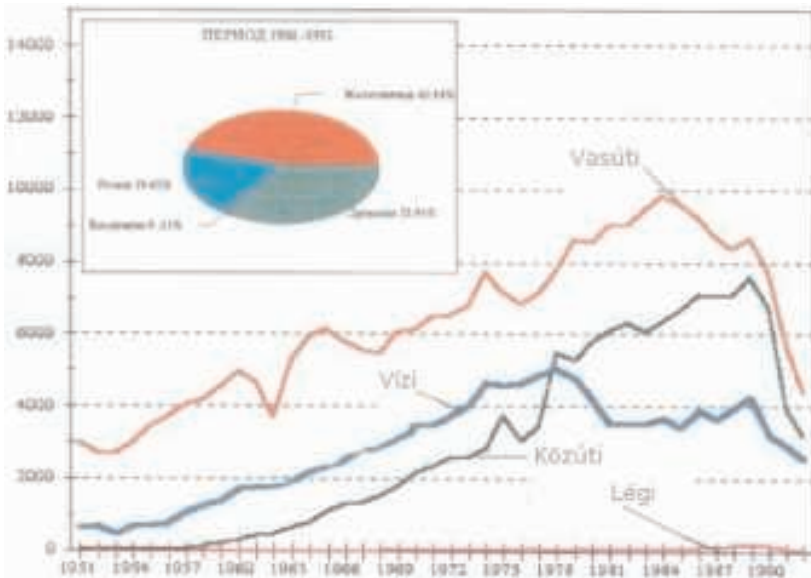
A transzeurópai közlekedési hálózat Közép-Kelet-Európán és a Balkánon keresztül biztosít kijáratot az EU-magterület számára az Adria és a Dél-Balkán tengeri kikötőihez, és kapcsolatot a Közel-Kelet felé (1. ábra). A régió számára elsőrendű jelentőségű komparatív geopolitikai előny a területén áthaladó, igen nagy gazdasági jelentőségű, a Bécs–Budapest–(Szeged–Szabadka–)Belgrád–Niš–Szaloniki/Isztambul közúti/vasúti és a térségére támaszkodó 10. számú korridor, és az igen fontos, 8. számú (Rajna–Majna–)Duna–Fekete-tenger nagy belvízi közlekedési korridor. Sajnálattal kell megállapítani, hogy a hálózat – a Trieszt, Fiume (Rijeka) és Ploče adriai kikötőkhöz csatlakozó, erősen felértékelődött közép-európai transzverzális útvonalak mellett – a jelenlegi politikai és műszaki korlátok miatt már nem igazán számol a Bar kikötőt a közös páneurópai rendszerbe integráló (Budapest–Szabadka–)Belgrád–Bar vasútvonallal.

Az áruforgalom kontinentális léptékű strukturális átrendeződése nem kerülte el a szerbiai gazdaságot sem. Az 2. ábra igen szemléletesen mutatja a szerbiai áruszállítások volumenének és belső szerkezetének az 1950–1990 közötti időszakban végbement változásait, és – bár a belső megoszlás trendjei a későbbiek során mit sem változtak – az ország gazdaságát az 1990 utáni, s mindmáig sújtó válság mélységét is.

1. ábra
A régiót integráló transzeurópai közlekedési hálózat

2. ábra
Szerbia áruforgalmának változása és megoszlása az 1950–1990 közötti időszakban
(megvalósított 10⁶ tkm)

Forrás: a belgrádi CIP-intézet közlekedés-stratégiai tanulmánya (2002).

A korridorok terület- és településfejlesztési hatásai ellentmondásosak. Nagyságrendileg (kapacitásban, minőségben, sebességben) javítják a fővárosok kö-

zötti nemzetközi közlekedés átjárhatóságát, és ezzel magukhoz vonzzák a gazdasági (termelő, kereskedelmi, logisztikai) vállalkozásokat, és azokon keresztül a működő tőkét és a képzett, fiatal munkaerőt. Így a korridorok mentén a GDP-termelésben kiemelkedő területsávok, autópályák melletti kontaktzónák, a korridorok találkozási/metszés-pontjaiban pedig kimagasló teljesítményű nagy energiájú központok alakulnak ki. Ugyanakkor azonban a korridorok a viszonylag igen nagy távolságban is érvényesülő elszívó hatásukkal meggyorsítják a távolabb fekvő, periférikus vidéki térségek kiürülését, leépülését – és ezzel végeredményben növelik a nem kívánatos területi különbségeket. Alapos és részletekre kiterjedő hatástanulmány keretében kell megvizsgálni, hogy vajon a régiót átmetsző két korridor elszívó hatása milyen mértékben fog kihatni az észak-bánáti térség egyébként is hátrányos helyzetére, és az ottani (főleg magyar) populációt terhelő intenzív (javarészt a gazdaságilag fejlettebb Bácska felé irányuló) elvándorlási jelenségre.

A közlekedési és logisztikai szakemberek a következő évekre az áruszállítási igények egyre intenzívebb növekedését jósolják. Ennek fő okaiként a piacok globalizációja mellett a korszerű gyártás- és kereskedelem-szervezési eljárások elterjedését (pl. készletszegény gyártás, a *just-in-time* elvű, azaz piackész, és éppen időben történő beszállítás), valamint a késztermékek gyártási mélységének csökkentését, és ezzel egyidejűleg az *out-sourcing* (kiszereződés, vállalkozásba adás) arányának növekedését említik.

Szerbia mielőbbi EU-csatlakozása miatt, de az ebből adódó geopolitikai előnyök valorizálása érdekében is, a közlekedési infrastruktúrák és az áruszállítási logisztikai szervezés és menedzsment területén igen határozott és jelentős méretű fejlesztéseket kell, hogy megvalósítson, mert:

- igen hatékonyan biztosítani kell az országot átszelő közúti, vasúti és vízi transz-európai közlekedési folyosók átjárhatóságát és infrastruktúrahátterét;

- a vasúti közlekedés helyzete Szerbiában katasztrofális (a személy- és teherkocsik elöregedtek, a vasútvonalak jelentős részén sebességkorlátozásokat kellett bevezetni, a rendelkezésre álló források nem elégségesek a vasúti infrastruktúra és a gördülőanyag fenntartásához, a kiszolgáló gördülőipar pedig gyakorlatilag összeomlott). Ezért halaszthatatlanná vált a vasúti infrastruktúra és gördülőanyag sürgős felújítása, a vasúti közlekedés mélyreható reformja (mindezekelőtt a vasúti infrastruktúra és közlekedés szétválasztása), és a kiszolgáló gördülőipar céltudatos/szelektív talpra állítása;

- elengedhetetlenné vált olyan, a közúti teherszállítással szemben versenyképes alternatívát jelentő, határokon átnyúló intermodális közlekedési folyosók/rendszerek kialakítása (raklamos/konténeres szállítás, Ro-La rendszerű gördülő országúti technika, autószállító vonatok szervezése és indítása stb.), amelyeknél az áruszállítás élvez elsőbbséget, a közúti, vasúti és vízi útvonalak összekapcsolódnak, és a hatékony kapcsolathoz szükséges terminálok is rendelkezésre állnak;

- a teherfuvarozásban évszázadokig uralkodott az energiatakarékos vízi szállítmányozás. Az elmúlt évtizedekben ez az ágazat Szerbiában is súlyos problémákkal küzd (a hajóállomány lecsökkent és a szakképzett hajós személyzet száma is drasztikusan visszaesett, a fejlesztések messze elmaradtak a többi közlekedési szektorban végbement technikai fejlődéshez képest), pedig az

intermodális közlekedési rendszer megvalósításának egyik legfőbb akadályát éppen a hiányzó összeköttetés jelenti a vasutak és a vízi útvonalak között. Elengedhetetlenül szükségessé vált a vízi közlekedés szűk keresztmetszeteinek felszámolása, a közlekedési útvonalak, kikötők és szállítási infrastruktúra-rendszerek sürgős fejlesztése. (Megjegyzés: Az EU úgy tervezi, hogy 2015-ig erőteljesen felfejlesztik a dunai áruszállítást, Ausztriában a jelenlegi teljesítmény háromszorosával, évi 30 millió tonna áruval számolnak és a tervek szerint a dél-kelet-európai tranzit jelenlegi kb. 1 millió tonnányi forgalma is jelentősen növekedni fog. Másrészt a kb. 940 km-nyi, gyakorlatilag teljes hosszában hajózható Duna–Tisza–Duna-csatorna-rendszer jelent óriási belső – és a Duna, Tisza, Száva folyók nemzetközi forgalmára támaszkodó – vízi közlekedési/áruszállítási potenciált jelent a régió számára – 3. ábra).

3. ábra
Vajdaság nemzetközi (Duna), bilaterális (Tisza) és belső (Temes és DTD-csatorna-rendszer) vízi közlekedési útvonalai

Forrás: A belgrádi Srbijavode KHT stratégiai fejlesztési terve (2002).

A régió számára ezek az intézkedések igen perspektív fejlesztési/kitörési lehetőségek, mert számos területen csatlakozhat azokhoz igen előnyös feltételekkel – lokális, regionális vagy országos, sőt akár határon átnyúló nagyrégiós léptékű fejlesztési projektek keretében. Fontos itt megemlíteni a határon átnyúló együttműködés és koordináció sürgető szükségességét a szomszédos délmagyarországi régiókkal. (Az épülő szegedi repülőtér kérdésében ugyan már korábban egyeztetett a szabadkai és a szegedi önkormányzat, de sem a szintén épülőben lévő szegedi Ro-La terminál, sem a szegedi kikötő ügyében ilyen egyeztetésre a szabadkai és a zentai önkormányzatokkal mindeddig nem került sor.)

1.4. Távolsági/lokális közúti közlekedés és infrastruktúra-háttér

Vajdaság, ill. azon belül a régió úthálózatának fedettsége és kiépítettsége viszonylag magas. Az 5901 km korszerű burkolatú közút (1573 km főút, 1799 km regionális, 2539 km pedig lokális jelentőségű), kb. 345 km/lakos és 3,6 km/km² fedettsége erősen meghaladja a megfelelő szerbiai fajlagos mutatókat, és közel azonos nagyságrendű a magyarországi úthálózat fedettségével. Állapota

azonban messze elmarad a kívánatostól, hiszen már évek óta a szükséges eszközöknek csupán töredékét fordítják karbantartási munkákra. Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben a járműállomány többszörösére növekedett, a közutak fenntartására fordított összeg reálértéke viszont gyakorlatilag nem emelkedett. A többnyire rurális jellegű, nagykiterjedésű, viszonylag alacsony lakosságsűrűségű vajdasági települések közterületi (utak/utcák, terek) fedettsége ugyan kielégítő, de azok kiépítettsége és műszaki állapota kifejezetten rossz. Pl. a régió legurbanizáltabb települése, az 1007 km² területet felölelő Szabadka 377 km-nyi 940 utcájának közel 40%-a jelenleg is kemény burkolat nélküli, de a községi önkormányzat kezelésében lévő kb. 312 km lokális/bekötő úthálózat 57%-a is kemény burkolat nélküli földút! A régió szerényebben urbanizált, kisebb, kifejezetten rurális jellegű településein a helyzet vélhetően sokkal rosszabb.

A 19. század végén kiépített szabadkai csomópontú kelet–nyugati (Temesvár–Szabadka–Zombor–Zágráb–Fiume) és észak–déli (Bécs–Budapest–Szabadka–Zimony/Belgrád) fő vasúti pályák, majd a rájuk csatlakozó regionális pályarendszer 1914-ig Vajdaság, de főleg a régió területén igen magas vasúti infrastruktúra-fedettséget képviselt. (Vajdaság akkor az új jugoszláv államalakulat vasút-technikailag messze legfejlettebb térsége volt.) Ez a kiváló infrastruktúraháttér azonban időközben erősen leépült és leromlott. Jelenleg csupán (a 10. sz. korridor részét képező) Budapest–Szabadka–Újvidék–Belgrád vonal tartotta meg kiemelt jelentőségét. A leromlott Szabadka–Szeged vonal alapos felújítást igényel, a Zombor–Eszék–Zágráb–Fiume vonal pedig (a NATO-bombázásokban megsérült és még mindig lezárt gombosi hid miatt) teljesen elveszítette korábbi jelentőségét. A nagyrészt felszámolt (Temesvár) Szabadka–Baja–Pécs vonalat is gyakorlatilag teljesen újjá kell építeni.

Vajdaság (és azon belül a régió) távolsági és belső személyforgalmában a szervezett vállalkozói rendszerek részvétele alig 40% körüli (azon belül a vasúti közlekedés mindössze 8-9%-ra tehető), közel 2/3-át tehát az energiapazarló és költségigényes individuális (túlnyomórészt személygépkocsi) közlekedés teljesíti. A vasúti és a közúti (autóbusz) személyforgalom járműállománya elavult, műszaki és komfortszintje, valamint logisztikai háttere igen alacsony, sőt kifejezetten rossz.

A régió területén csupán Szabadkán működik közüzemi városi és elővárosi (tömeg)közlekedés. A szabadkai villamosközlekedést még 1897-ben indították el, és 1974-ben szüntették meg – több visszaállítási kezdeményezés ellenére – úgy tűnik, véglegesen, szerepét a nem pályakötött, és ezért rugalmasabb, de környezetterhelő autóbusz-közlekedés vette át. A szabadkai városi közlekedési közvállalat jelenleg 8 helyi (kb. 8 millió fő/év és átlag kb. 900 fő/ó), valamint 13 elővárosi (300 000 fő/év és átlag kb. 350 fő/ó teljesítménnyel) vonalat működtet – súlyos gazdasági, műszaki és logisztikai problémái ellenére – viszonylag sikeresen.

2. Energiaszolgáltatás

2.1. Áramszolgáltatás és közvilágítás

A Vajdaság és a régió településeinek, lakosságának villamos energia-ellátottsága – az 1950-es években végrehajtott átfogó elektrifikáció eredménye-

ként – jelenleg igen magas, átlagos 95% feletti, a régió településeken élő lakossága esetében pedig 98% feletti. A sietve kiépített és időközben erősen elavult alacsony feszültségű áramelosztó hálózat azonban – a gyakori tervszerűtlen bővítések, valamint a lakossági, ipari és kisipari tevékenységek egyre növekvő energiafogyasztása miatt is – főleg a transzformátorállomásoktól távolabb eső területeken, gyakran már nem tudja biztosítani a megfelelő minőségű és biztonságos áramszolgáltatást. Az 1980-as években megkezdett korszerűsítési akció (magnövelt keresztmetszetű földalatti kábelek, korszerű transzformátoregységek, kétoldali betáplálási lehetőséget biztosító elosztóhálózat), sajnos a 90-es évek válságos időszakában megrekedt, és mindmáig függőben maradt. Súlyos problémát jelent a régió számára az is, hogy áramellátását gyakorlatilag kizárólag az Obrenovac–Újvidék–Szabadka távvezeték nyújtja, mert a Szabadka–Szeged(–Sándorfalva) távvezeték a Szerbiai Villanygazdaság egyetlen élő kapcsolata az európai elektroenergetikai rendszerrel, nem képvisel közvetlenül bevethető alternatív ellátási lehetőséget a régió számára (5. ábra).

1. ábra
A régió villamosenergia-ellátási rendszere

Forrás: az újvidéki Elektrovojvodina KHT tanulmánykötet (2002).

A régió közvilágítási rendszerének kiépítése – az elosztóhálózat oszlopaira telepített világítótestekkel – gyakorlatilag az intenzív villamosítással egy időben, párhuzamosan folyt (Szabadkán például már 1896-ban felváltotta a csupán néhány évvel korábban üzembe állított városi gázvilágítást), így a régió településeinek, sőt a külterületeknek közvilágítási fedettsége is igen magas (Szabadka község területén például az utcahálózat minden 70 méterén, összesen kb. 16 000 világítótest van telepítve. A közvilágítás műszaki állapota azonban elavult (75-80%-a igen rossz fotometriai hatásfokú higanygő), ezért, és a nem kielégítő karbantartás miatt rendelkezésre állása igen alacsony, átlagosan mindössze 70-75%-os. Az utóbbi években a régió több településén készültek prog-

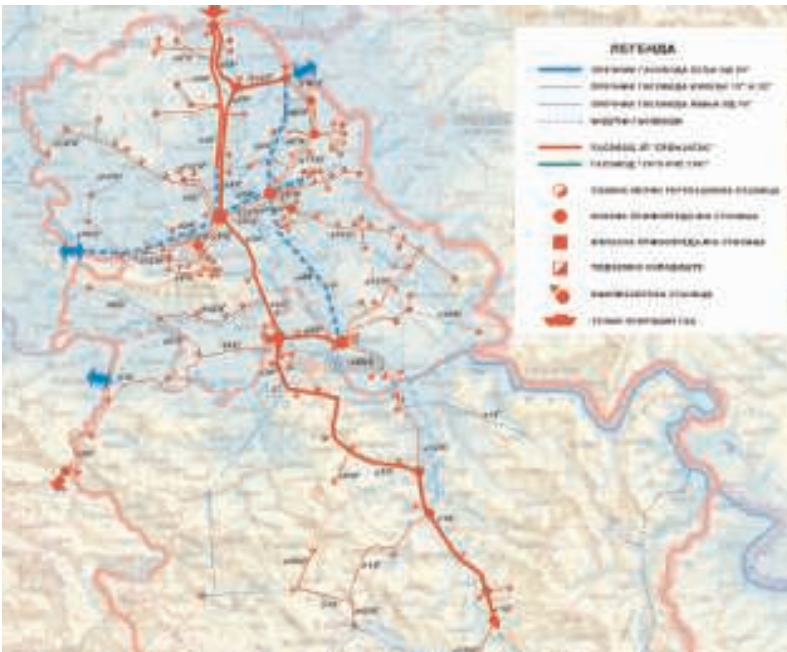
ramok a közvilágítási rendszerek – az energiatakarékosabb, korszerű világítástechnika megtakarításaiból (ön)finanszírozott – korszerűsítésére, de azok megvalósítására (az áthidaló finanszírozás problémái miatt)még nem került sor.

2.2. Vezetékes gázszolgáltatás

Szerbia teljes földgázellátása (hiszen a teljes fogyasztásnak mindössze kb. 11%-a hazai eredetű) gyakorlatilag a Magyarországon keresztül érkező orosz importból származik (2. ábra). A gázvezeték eredetileg Szerbia és Bosznia-Hercegovina igényeit volt hivatott kielégíteni, és az észak-vajdasági régió számára csupán igen korlátozott fogyasztást engedélyezett. Az utóbbi években a korlátozásokat feloldották, és a régió földgázellátása zavartalanná vált, sőt az elosztóhálózat további bővítése és új fogyasztói térségek csatlakoztatása is folyamatban. A kiépített földgázszolgáltató rendszer csupán Szabadka község területén több mint 3000 egyéni fogyasztó számára biztosítja a gázellátást, a túlnyomórészt szintén földgáztüzelésű távhőszolgáltató hálózat által ellátott további kb. 9000 egyéni fogyasztóval együtt – a közületi és ipari létesítmények mellett – jelenleg Szabadka lakosságának közel 1/3-át látja el hőenergiával.

A régió számára a folyamatos gázellátás igen nagy jelentőségű kérdés, mert (a boszniai, majd újabban a montenegrói szénzállítások leépülésével) a gáz- vagy távhőellátást nem élvező lakosság energiahordozó-ellátási forrásai erősen beszűkültek, hiszen még a kieső szénzállításokat felváltó tűzifát is távoli, dél-szerbiai forrásokból kényszerül beszerezni.

2. ábra
Szerbia földgázellátását biztosító gerincvezeték és elosztóhálózat

Forrás: A belgrádi Srbijagas KHT cégismertető kiadványa (2005).

A közeljövőben megoldódni látszik az oroszországi gázimportot erősen terhelő igen jelentős szezonális különbségek kérdése is (a téli fogyasztás ugyanis közel négyszerese a nyári igényeknek!). Az eredeti tervekhez képest megkésve ugyan, de remélhetőleg már 2007/08-ban fokozatosan feltöltik majd a Becskerek környéki Udvarnok (Banatski Dvor) közelében épülő, összesen kb. 800 000 m³-es (a kb. 2,44 millió m³/év földgázimport közel 1/3-át kitevő) földalatti kiegészítő gáztározót. Remélhetőleg tovább javítja majd az ország földgázellátását a Bulgária felől az országos gerincvezeték déli végpontjára csatlakozó Dimitrovgrad–Niš alternatív betápláló földgázvezeték is, amelynek üzembeállítását szintén 2008-ra tervezik.

2.3. Távhőszolgáltatás

A 44 vajdasági községből 20-ban nem működik távhőszolgáltatás, 16 községben pedig kisméretű (5 km alatti) hálózat van üzemben. Jelentősebb fedettségű, viszonylag korszerű és a magasabb komfortszintű közüzemi ellátást biztosító távhőszolgáltatás (a meglévő hálózatok 92,3%-a) Óbecsén, Becskereken, Újvidéken, Pancsován, Zentán, Zomborban, Mitrovicán és Szabadkán működik. A vajdasági települések távhőszolgáltatási területi fedettsége 18,6%, lakossági fedettsége pedig 25% körüli.

A vajdasági távfűtőművek átlagéletkora 20 év feletti (a szabadkai pl. 1963 óta üzemel megszakítás nélkül). Magas komfortszintje és kiemelt környezetvédelmi jelentősége ellenére (a korábbi igen súlyos téli füstszmog-képződést ugyan jelentős mértékben csökkentette) a legszükségesebb (mindenekelőtt a leadott/felhasznált hőmennyiség individuális mérését és számlázását biztosító) korszerűsítési beruházásokon kívül sehol sem tervezik a szűkebb belváros és az ellátásba már bevont néhány külterületi ipari/szolgáltatási csomóponti térség jelentősebb bővítését. A kifejezetten kertváros jellegű külváros-részek csekély hőenergia-sűrűsége meg sem közelíti a távhőszolgáltatás gazdasági megalapozottságának (kb. 20 MW/km²) általánosan elfogadott küszöbértékét. Helyette a legújabb városrendezési tervek is inkább – a csekély lakosságsűrűségeket jobban eltűrő, könnyebben bővíthető és a távhőszolgáltatást jól kiegészítő, azzal párhuzamos egységet alkotó – nagy fedettségű, körgyűrűs rendszerű földgáz-hálózat kiépítését helyezik előtérbe. Esetenként ugyan egy-egy jelentősebb ipari kazánrendszer vagy lokális erőmű-kapacitás jobb kihasználhatósága érdekében felmerül ez a lehetőség is, ám a fentiek miatt a régió egyéb településein sem tervezik a közszolgálati jellegű távhőszolgáltatás bevezetését és rendszerbe állítását.

2.4. Ivóvízellátás és szennyvízkezelés

A 2 120 000 lakosú Vajdaság AT területén 45 község összesen 465 települést ölel fel. A községek átlagos lakosságszáma 47 000 fő körül van (Újvidék nélkül kb. 41 000), a településeké pedig átlagosan kb. 4600 fő (Újvidék nélkül kb. 4000). A lakosság ivóvízellátása 396 településen 339 közüzemi vízmű által történik, amelyek 47%-a közzállalatok, 53%-a pedig a helyi közösségek (főleg a

kisebb településeken) hatáskörébe tartoznak. A vízvezeték nélküli, 69 települést felölelő csoportot főként a 100-6000 lakosú kisebb települések képezik. Valamennyi 10 000 lakosnál nagyobb vajdasági településnek kiépített közüzemi vízműve van. A vízvezetékkel ellátott településeken él Vajdaság lakosságának 96%-a, és a lakosság 91%-át közüzemi vízmű látja el ivóvízzel. A lakosság többi része nyilvános kutakból és saját kútjaiból nyeri a vizet. A régió jelenlegi ivóvízellátottsága egészében magasabb a vajdasági átlagnál.

2.5. Vízkitermelés és vízbázisok

Vajdaság területén a vízellátás szinte kizárólag a felszín alatti vizek igénybevételevel és – az újvidéki vízművek vízgyűjtő területén – a Duna menti parti szűrésből történik. Jelenleg kb. 6600 l/mp (570 000 m³/nap) összkapacitással 46 lokáción 1800 kút működik (3. ábra).

3. ábra
 Vízkitermelési adatok községek szerinti megoszlása
 Vajdaság területén (l/mp)

Forrás: A 7 Tisza menti magyar önkormányzat számára német állami támogatással készült *Die Wasserversorgung der Theißregion in Serbien* c. tanulmány (2003).

Vajdaság területén lakosonként átlag kb. 270 l/fő,nap vizet termelnek ki, ennek kb. 58%-át a háztartások (142 l/fő,nap), kb. 19%-át pedig vállalatok/intézmények fogyasztják, a fennmaradó 23% pedig veszteségként (fizikai veszteség, illegális fogyasztás) van kimutatva. A kimutatott fajlagos vízfogyasztás térségenként igen nagy (1:5 nagyságrendű) eltéréseket mutat, és a háztartásonkénti átlagos vízfogyasztás is igen széles határok között (75 és 200 l/fő, nap) mozog.

Annak ellenére, hogy a térségen két igen nagy vízhozamú folyó (a Duna és a Tisza) is áthalad, a folyamatosan csökkenő csapadék-utánpótlás mellett, már a jelenlegi igen magas kitermelési szint is erősen túlterheli a térség vízáradó kapacitásait, ami – mindenekelőtt a régió területén – a piezometrikus talajvízszintek erőteljes és mind nagyobb süllyedését eredményezi. Különösen ki-

fejezett ez a jelenség az ENSz által már néhány évvel ezelőtt félsivatagos területté nyilvánított Duna és Tisza közötti Homokhátságnak a határon átnyúló észak-bácskai térségében: csupán az 1960–1990-es időszakban kimutatott talajvízszint-csökkenés Szabadkán 15–30 m, Becsén 14 m, Verbászon, Kulán pedig 30 m feletti volt (4. ábra). A legújabb magyar területfejlesztési program keretében tervezett déli Duna–Tisza-csatorna ugyan a hozzá kapcsolódó víztározó rendszerrel együtt az elkövetkező évtizedek során remélhetőleg biztosítja majd a kiemelten veszélyeztetett homokhátsági térség ökológiai és vízháztartási egyensúlyának helyreállítását, sőt az öntözéses mezőgazdasági termelést is – annak várható vajdasági/észak-bácskai hatásmechanizmusát még nem vizsgálta senki.

4. ábra
Vajdaság és a régió alapvető hidrogeológiai jellemzői

Az előrejelzések szerint a 2020-ig terjedő tevidőszak végére Vajdaság területén kb. 11 000 l/mp vizet kell majd biztosítani (a vízszegény Szabadkán a jelenlegi 342 helyett 480

Az előrejelzések szerint a 2020-ig terjedő tevidőszak végére Vajdaság területén kb. 11 000 l/mp vizet kell majd biztosítani (a vízben szegény Szabadkán a jelenlegi 342 helyett 480 l/mp-t). Ez már nem lesz lehetséges a felszín alatti vizek kitermelésének növelésével, hanem a Duna, a Száva és a Tisza mentén (a legveszélyeztetettebb észak-bácskai térséghez sajnos viszonylag távol eső) új, parti szűrősű vízbázisokat kell majd kialakítani és termelésbe vonni.

A jelenlegi vízellátás alapját képező vajdasági vízbázisok olyan felszín alatti vizek, amelyek a hasznosítási feltételek tekintetében (elsősorban kapacitás és a nyersvíz minősége tekintetében) kielégítik a helyi szükségleteket. Ezek elvben:

- a. a 60 m mélységig terjedő talaj- és szubartézi,
- b. a 300 m mélységig terjedő szubartézi és artézi, ill.
- c. a 400 m feletti mélységű termominerális jellegű rétegvizek.

A talaj- és szubartézi rétegvizek alapvető jellegzetessége, hogy a csapadék és a felszíni vizek/vízfolyások közvetlen hatására pótlódnak. Az ezekre a vízkészletekre telepített víztermelő létesítmények nagyobb kapacitásúak, min az artézi rétegvizek, és a nyersvíz minősége is viszonylag egyszerű kezelést követel. Másrészt viszont a vízkészleteket erősebben veszélyeztetik a potenciális felszíni szennyezők, ezért hatékonyabb egészségügyi védelmi intézkedéseket igényelnek.

Az artézi rétegvizek a vajdasági feltételek között gyakorlatilag nem rendelkeznek utánpótlással, vagy pedig igen lassan újulhatnak meg. Ezért az ilyen vízbázisok kapacitásai viszonylag igen alacsonyak. Az artézi rétegvizekből eredő nyersvizek minősége ugyan jóval összetettebb kezelést igényel, de ugyanakkor az ilyen vízkészletek egészségügyi veszélyeztetettsége viszonylag kisebb, mint a talaj és szubartézi rétegvizeké. Sajnos, Vajdaság területének egyes részein (de a régió térségének túlnyomó részén is) a nyersvizekben mindkét vízáadó bázisréteg természetes tulajdonságainak eredményeként arzén jelentkezik. Ennek a természetes szennyezésnek a megjelenése rendszerint külön kiegészítő kezelést igényel. Durva becslések szerint ugyan a vajdasági termominerális víztartályok geotermikus potenciálja igen jelentős (kb. 120-200 GJ/ó nagyságrendű), azok közvetlen energetikai hasznosítását azonban körülményessé teszi a viszonylag alacsony (többnyire 38-43°C és csupán néhány lokalitáson 60 °C feletti) kitermelhető vízhőmérséklet. Ezért a régió területén a termominerális vízforrásokat mindenekelőtt turisztikai/rekreációs és balneológiai célokra lehet fordítani, míg termoenergetikai potenciáljuk hasznosítása csupán másodlagos jelentőségű lehet.

2.6. Vízkezelés

Eredeti állapotukban a kitermelt nyersvizek nem felelnek meg az ivóvizekre előírt minőségi feltételeknek, ezért elengedhetetlenül szükséges azok megfelelő (elő)kezelése (5. ábra). Sajnos, a legtöbb vajdasági vízszolgáltatónál – a kötelező klórozás kivételével – a komplex vízkezelés általában elmarad.

Vajdaság területén, a térség kiépített ivóvíz-hálózati fedettsége 92% feletti, és gyakorlatilag minden jelentősebb település közüzemi vízellátási vízbázisain működnek (Szabadka, Apatin, Szond, Bezdán, Palánka, Topolya, Óbecse, Beocsin, Kevevára, Újvidék, Hódság, Pancsova, Ruma, Zombor, Mitrovica, Szabadka, Titel, Verbász) főleg a vas, a mangán és az ammónia kivonására tervezett ivóvízkezelő és előkészítő berendezések. Ezek a berendezések általában eleget tesznek kiinduló tervezési feltételeknek. Működésük tekintetében sem merülnek fel súlyosabb problémák (igaz, hogy egy, a közelmúltban közzétett felmérés szerint a 45 vajdasági község közül 38-ban az ivóvíz *legalább egy paraméter*